

O pokušaju ujedinjenja zagrebačke i splitske crkve u XIII. stoljeću

Na temelju proučavanja vrela iz prve polovice XIII. st., osobito djela *Historia Salonitana*, istražuje se fenomen pokušaja stvaranja crkvene unije Zagreba i Splita koji je neposredno prethodio upadu Mongola u ugarsko-hrvatsku državu. Proučavanjem aktera, društvenih, političkih i crkvenih konstelacija i njihovih odraza u razvoju splitske gradske komune, ali i u crkvenoj povijesti Ugarske i Hrvatske uopće, donose se zaključci o ulozi mentalnih i ideoloških struktura »dugoga trajanja« (svijest o prošlosti) kao podlozi političke interakcije (tj. njenoj primjeni u posve specifičnim namjerama moćnih protagonista onoga vremena); primarno se, uz pokušaje rekonstrukcije, naglašava se potreba za rekontekstualizacijom.

Ključne riječi: Dalmacija, kršćanstvo, Arpadovići, crkvena unija, Toma Arhidakon, srednji vijek

Sudbina Splita, grada-palimpsesta, u trinaestom se stoljeću čita (ne bez sugestija koje nudi Tomino djelo) poput niza vrtložnih pripovijesti, kroz optiku povijesnih procesa gotovo kaleidoskopskoga gibanja.

U čitanju bujnog povijesnog razvoja naših krajeva toga vremena, davno je već uočen zanimljiv pokušaj formiranja unije između zagrebačke i splitske crkvene pokrajine, do kojeg je došlo u predvečerje tatarske provale. Nije, međutim, bilo pokušaja da se ta zanimljiva epizoda monografski obradi, uzimajući u obzir širi horizont zbivanja, sa svim pratećim političkim, društvenim i kulturološkim implikacijama.¹ Stoga na ovom

mjestu nudimo temeljit uvid u zbivanja kojima je izbor zagrebačkog biskupa za splitskog nadbiskupa bio okružen, istovremeno pokušavajući detektirati i neke, dosad neuočene, pozadinske putanje.

I. Uvod

U smjenama različitih političkih suvereniteta kroz vjekove, niska (kasno)antičkih obalnih i otočkih gradova koji su preživjeli avarsko-slavenske seobe između Istre i Epira – od Krka i Osora, preko Raba, Zadra, Trogira, Splita i Dubrovnika (oba *in statu nascendi*, kasnije će im se pridružiti Šibenik, Hvar, Korčula...), do Kotora – uglavnom su bili prepušteni sami sebi. Jedva razaznatljiva, tanka linija Dalmacije rastegnute pod kortinom planinskih lanaca duž čitave obale, naglašavala je distinktivnost – ali i kompaktnost – korpusa tih u se povučenih urbanih minijatura, koje su – osobito naspram vlastitoga zaleđa – gotovo deklarirale, ne uvijek s pravom, kontinuitet baštine jedne visoke civilizacije.

Upravo ta zaokupljenost podrijetlom – po mogućnosti što slavnijega ishodišta – jedna je od,

¹ Prema dostupnoj nam literaturi, ovu epizodu registriraju već veoma rane povjesnice. Uz neizostavnu kroniku arhidakona Tome, usp. *Illyricum sacrum*, III, 262 – 264; Krčelić, 1994, 80 – 84. Farlati se međutim, u sklopu svojega pregleda splitskih nadbiskupa, ne upušta u dublju interpretaciju, notirajući tek razvoj događaja naznačen kod Tome. Među recentnijim sintezama (klasična djela hrvatske historiografije XIX. st. ovdje ispuštamo, upozoravajući jedino na retke u Šišić, 1975, 193 – 194) ovu materiju podrobnije raščlanjuju Klaić, 1976, Raukar, 1997, Matijević-Sokol, 2002. i Katičić, 2003., a među analizama usputno, ali vrlo prodorno Budak, 2004. i Kovačić, 2004.

kako primjećuje I. Babić,² bitnih odrednica mita, karakteristična kako za pojedince tako i za kolektivite. Taj *regressus ad originem*, uvijek zasićen mistifikacijama i posljedičnim konfabulacijama, da se sasvim lijepo očitati u genealogiji grada Splita, već posve fiksiranoj u doba Tome Arhidakona (1200. – 1268.). Mit o salonitanskom, upravo romanskom podrijetlu, skladno se akordira s idejom Bizantskog (Romejskog) carstva, što je temelj svijesti građana o vlastitoj nekadašnjoj slavi i veličini, koja će se možda još jednom postići. Carstva dakako reduciranog, začahurenog, »povučenog u sebe«, čija će ideja u toj zabačenoj imperijalnoj provinciji ipak perzistirati još stoljećima, sve do konačnog utruća po završetku slavne epizode Emanuela Komnena.³ Pritom identifikacije s kasnoantičkim kršćanskim stariinama – o kojima je također očuvana kakva-takva memorija nisu manje bitne, jer je upravo Crkva »nositelj uspomena na slavnu salonitansku stariinu.«⁴ Upravo će te uspomene – i na njihovim temeljima izrasla tradicija – osigurati prestiž Splita kao crkvenoga grada, a od 928. i neprijepornoga središta metropolije, koja će svoje najslavnije dane doživjeti za vrijeme nadbiskupa Lovre Osorskog, prelata benediktinskog podrijetla koji će tijekom čitave druge polovice XI. st. razvijati idilične odnose (ne bez perpetuiranog utjecaja reformirane Crkve Grgura VII., čiji je relej bio) s hrvatskim vladarima iz loze Trpimirovića.

U ključu čitanja srednjovjekovne povijesti nekadašnjih carskih bizantskih gradova na dalmatinskoj obali nalazi se autonomija, preduvjet op-

stanka u posvemašnjem slavenskom okruženju, a istovremeno zalag kontinuiteta baštinenih rimskih institucija i inih civilizacijskih tekovina klasične antike. Skučeni u vlastitim, redovito međusobno nepovezanim astarejama, dalmatinski su gradovi nastavili funkcionirati kao svojevrsni *corpus separatum*, predstraža dalekoga (a s vremenom i teritorijalnim gubicima sve udaljenijega) Carstva, u formalnom okviru labave povezanosti osobom carskog predstavnika. Stvarnu su vlast vršili gradski priori (u kasnijem vremenu titule izmijenjene u *comes*), a na čelu crkve stajali su biskupi, čija je uloga u političkom životu nezadrživo rasla još od Justinijanova vremena, nerijetko – u svjetlu poganskog susjedstva koje se prostiralo već s druge strane gradskih zidina – posve zasjenjujući utjecaj svjetovnoga upravitelja.⁵

Prisiljeni na održavanje labilne ravnoteže između vlastite domene i nesklonog im slavenskog zaleđa, a ne mogavši se uvijek pouzdati u pomoć carske mornarice, dalmatinski su gradovi postupno, već od najranijega vremena, pronalazili zajednički jezik s vladarima susjednih sklavinija, budući da su obje političke organizacije u preplitanju vlastitih interesa bile nužno upućene jedna na drugu. Ni kasnije uključivanje gradova carske Dalmacije u bizantsku arhontiju, a potom i u temu, nije, po svemu sudeći, unijelo bitnije promjene u način unutarnjeg i vanjskog funkcioniranja samih gradova kakav se razvio još u najranijem srednjovjekovlju. Vrela ne spominju bitno drukčiji razvoj ni u kasnijem vremenu, kada se suverenitet nad carskim gradovima prenosi (ne bez pridržavanja vrhovnih prava Konstantinopola) na hrvatskog kralja. Sačuvane kronike i listine svjedoče, barem u mjeri u kojoj se to iz njih može razabrati, o kontinuitetu skladnih odnosa, upućenih i prestižem salonitanske crkve, obnovljene u Splitu već u VII. st.⁶

2 Babić, 2005, 183.

3 Toma Arhidakon registrira refleksie doprijašnje slave komnenskoga carstva, kada pripovijeda o posjetu nadbiskupa Rajnerija caru Emanuelu. HS c. XXI, p. 110: *Et tempore Emanuel inclite memorie apud Constantinopolim imperabat. Tota autem Dalmatia et pene Croatia uniuersa subiecta erat principatui eius. Ipse autem erat benignissimus circa omnes sibi subiectos, non tributorum exactor, sed diuitiarum suarum liberalissimus distributor.* – »U to je vrijeme u Carigradu vladao Emanuel, čija se slava pamti. Cijela je Dalmacija i gotovo čitava Hrvatska bila podložna njegovoj vlasti. Bio je veoma milostiv prema svim svojim podanicima, nije nametao poreze nego je široke ruke dijelio svoje bogatstvo«.

4 Babić, 2005, 191. Šire o problemu postanka Splita i uspostave prve crkvene organizacije s pregledom ranijih mišljenja v. Matijević-Sokol, 2002, 75 – 121, te Basić, 2005., passim.

5 O ulozu biskupa u kasnoantičkom i ranosrednjovjekovnom gradu općenito v. Le Goff, 1974, 60 – 64.

6 HS c. XIII, p. 52: *Igitur duces Sclauonie habere ceperunt in magna ueneratione ecclesiam beati Domnii, donantes ei predia et possessiones multas, decimas et oblationes corde yleri offerentes.* – »I tada su vladari Slavenske zemlje počeli držati u velikom poštovanju crkvu svetoga Dujma, pa su joj darivali mnoga dobra i posjede, te vesela srca pri-

Grad pod Marjanom tada poznatim pod imenom Mons Seranda (u kojem, prema P. Skoku, odzvanja njegovo antičko porijeklo gaja posvećenog nekom poganskom božanstvu) – stisnuo se ipak, usprkos neprestanom pozivanju na baštinu Salone, tek na neznatnom dijelu nekadašnjeg salonitanskog agera, svevši svoje posjede na splitski poluotok, Šoltu i dio Čiova. Zaleđe mu bijaše sačinjeno od različitih sklavinija, kasnije preobraženih u moćne županije i kneževine, nad kojim je od početka XII. st. nominalnu vlast imao kralj iz Arpadove dinastije, stolujući u dalekim gradovima Podunavlja. Svome su nepovoljnom položaju Splitsani još od najranijeg vremena nastojali doskočiti (ako je vjerovati podacima iz Trpimirove darovnice, već od 852., ili, prema najnovijim istraživanjima, 840. godine) primajući od pojedinih vladara zaleđa na dar posjede na slavenskom teritoriju, formirajući na taj način malene »enklave«, bilo pod jurisdikcijom nadbiskupa ili gradskih otaca.

Tek je Koloman, *post victoriam et pacis premia*, unio izmjene u tada već višestoljetni ustroj gradske autonomnosti, podvrgnuvši svojoj potvrdi izbor svakog načelnika i crkvenog premeta kojeg su građani birali.⁷ Na taj je način otvorio mogućnost svakojakim makinacijama u službi jačanja vlastita utjecaja unutar slobodoljubivih dalmatinskih komuna, utjecaja čiji će se plodovi u Splitu manifestirati odmah po smrti nadbiskupa Krescencija. Tako je na nadbiskupsku stolicu 1112. posaden Manases, kraljev čovjek, čime je u Splitu otvoren put čitavom nizu crkvenih premeta ugarskog podrijetla. Plodovi takvog razvoja nisu se odrazili samo na duhovnoj sferi istovremeno zadarskim knezom postaje Kolomanov ban Kledin, a u jednoj od kula Dioklecijanove palače instaliran je *exactor regalium tributorum*, dakako, u pratnji ugarske vojne posade (čime je kralj dao osjetiti svoju prisutnost). Ambicije prvog zajedničkog kralja iz Arpadove dinastije razbile su se, međutim, potkraj njegove vladavine o zid gradske autonomije: nadbiskup Manases i

ugarska posada, nakon neuspjelog pokušaja zao-bilaženja drevnih gradskih sloboda, protjerani su iz Splita,⁸ a budući će Arpadovići – kao i dužd za kratkotrajnog *intermezza* mletačke vlasti nad gradom – nastaviti jamčiti gradske slobode u sigurnijem duhu.⁹

Tributum pacis, kojeg ih je oslobodio Koloman, mora da je Splitsanima – suočenima kroz XII. i XIII. st. s nizom nepovoljnih političkih prilika – značio prisjećanje na sretniju, mirniju prošlost, na taj »kraljevski mir« za čije bi zajamčeno poštivanje vjerojatno drage volje ponovno plaćali danak. Goruće pitanje očuvanja svoje, tradicijom učvršćene, autonomije u primorskim je gradovima – pa tako i u srednjovjekovnom Splitu – postalo *spiritus movens* svih poteza koje je grad povlačio, od toga vremena potcrtanih i rastućim pretenzijama grada na lagunama i ugarsko-hrvatskog vladara. Sporovi toga doba, i njihovi istočnojadranski refleksi, daju se očitati već iz – u bitnome istovjetnih – titula kojima su se moćni suparnici voljeli kititi: s jedne strane imamo panskog (*rex Hungariae, Dalmatiae et Croatiae*), a s druge mletačkog vladara (*dux Venetiarum, Dalmatiae et Croatiae*). Obojica su u utrci za Zvonimirovu baštinu. Komplikirano balansiranje u odnosu na te interesne sfere obilježiti će tako dalmatinsku i splitsku povijest u nadolazećim stoljećima.

Epizoda ponovne uspostave bizantske vlasti nad Dalmacijom (i dobrim dijelom Hrvatske) od 1164., koliko god se činila samo »labudim pjevom« kasnog Bizanta, podsjetila je na cara kao na faktor na koji uvijek treba računati, ali i poremetila ravnotežu u silnicama dotadašnjih političkih i crkvenih odnosa na istočnom Jadranu: u Splitu, u kojem je stolovao *sebastos* iz dinastije Komnen, namjesnik za Dalmaciju i Hrvatsku, došlo je tako – možda po prvi put – do razilaženja između probizantski nastrojenih građana i interesa crkve (jer, kako je to sazeo J. Le Goff,

8 HS c. XVIII, p. 90 – 92. Usp. Klaić, 1976, 14 – 16.

9 Sličan se pokušaj odigrao i u Zadru, gdje je spomenuti ban Kledin također opremio gradski kaštel ugarskom posadom (u obrani kraljevih interesa prema prisizanjima mletačkoga dužda), što je među građanima stvorilo animozitet prema pridošlima. I dužd Ordelaaf Faledro prisegnuo je 1116. da će poštivati stara zadarska municipalna prava. Usp. Klaić, 1976, 17 – 19.

kazivali desetine i prinosek. Usp. Matijević-Sokol, 2002, 75 – 121; Basić, 2005, 13 – 17.

7 Usp. Klaić, 1976, 11 – 22; Raukar, 1997, 63 – 64. O splitskim prilikama tijekom XIII. st. usp. Matijević-Sokol, 2002, 27 – 32.

»počev od 1054. Bizantinac znači shizmatik«¹⁰), barem do ustoličenja nadbiskupa Rajnerija, koji je normalizirao odnose s carem. R. Katičić pokazuje da je taj, čini se, prvi ozbiljniji raskorak između želja splitske općine i obveza splitske crkve bio dublje ukorijenjen nego što se do sada mislilo.¹¹

Slične su tendencije došle do izražaja i u prvoj trećini XIII. st., u nemirnome vremenu nakon pada Zadra i Dubrovnika u mletačke ruke, obilježenom jačanjem kneževskih rodova zaleda i slabljenjem kraljevske vlasti za slabih nasljednika Bele III. Omiški gusari, Kačići (čiji je jedan predak onomad došao glave nadbiskupu Rajneriju), usavršili su svoje pomorsko umijeće do te mjere da ih u njem nije mogao spriječiti ni kralj, ni Mlečani, ni sâm papin legat Akoncije, predvodnik minijaturnog križarskog rata.¹² U toj situaciji Splitski 1207. za kneza biraju upravo jednog Kačića, Domalda. Svrgnut će ga nakon što postane *persona non grata* na dvoru Andrije II., što će rezultirati njegovim osvetničkim pohodima tijekom idućih godina. Njegova su dva nasljednika Višen i Petar, pak, heretici,¹³ iz čega se vidi da barem jedan dio građana Splita nije imao previše predrasuda oko izbora pojedinaca nepodobnih u očima Crkve, ako su se isti dokazali kao sposobni upravljači i služili općem dobru (što uostalom priznaje i sâm Toma).¹⁴ Kao što vidimo, pitanje izbora gradskog kneza imalo je, osim političke, i crkvenu dimenziju *par excellance*. Reperkusije na planu odnosa između crkvene i svjetovne sfere u srednjovjekovnom Splitu bit će od tada mnogo oštrije. Brza smjena gradskih kneževa, neprestana trvenja s Hrvatima oko posjeda uokolo Splita, te unutargradski sukobi, tri su najeklatantnija obilježja toga vremena.

II. Profil grada

Na sjecištu plovnog puta koji se račvao između sjevernojadranskih otoka i Istre (a odatle dalje prema Friuliju, Veneciji i Alpama) s jedne strane i epirske obale i Jonskog mora (poveznice s Egejom i Levantom) s druge strane, Split je ujedno bio determiniran i starodrevnom jadranskom transverzalom, preko udaljenijih srednjodalmatinskih otoka i Tremitâ prema apulskoj obali (benediktinske filijale na Mljetu i Biševu odigrat će značajnu ulogu u odnosima s Apulijom i Abruzzima), ali i kopnenom simetralom (na koju se često zaboravlja) preko dalmatinskoga zaleda, Knina i Zagreba, sve do kraljevskog Budima. U tim geografskim i političkim zadatostima odvijala se povijest grada-nasljednika Salone.

Povedemo li se za proverbijalnom frazom da »grad čine ljudi, a ne zidine ili brodovi« (Tukidid), ustvrdit ćemo da je sredinom XIII. st. naselje u Dioklecijanovoj palači, zajedno s zapadnim predgrađem (*Burgus*, prema Marjanu i crkvi sv. Feliksa) i s tek nastajućim istočnim (*Arkus*, Lučac), udomljavalo oko 20 000 stanovnika,¹⁵ nad čijim je dušama jurisdikciju imao *archiepiscopus Spalatensis olim Salonitanus*, a nad smrtnim tijelima *rex Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Ramae, Serviae, Galliciae, Lodomeriae Cumaniaequae*, odnosno u njegovo ime izabrani gradski *comes*. Množina puka u tom je razdoblju već nadišla staru, tradicijsku podjelu na spalatinsko-romanske, odnosno hrvatsko-slavenske etničke elemente, te je do izražaja došla njihova plodna simbioza.¹⁶ U staleškom raslojavanju stanovništva nije, međutim, bilo toliko elemenata integracije: trodjelno društvo sačinjeno je od punopravnih građana-*cives*, prolaznih stanovnika grada-*habitatores* i neslobodnih-*servi, ancillae* (o čijem nezavidnom položaju sugestivno svjedoče stranice Supetarskog kartulara). Dodatna, manje formalna, ali u realitetima srednjovjekovnog života ukorijenjena, jest ona logična, funkcionalna podjela na *no-*

10 Le Goff, 1974, 173. O nezavidnom položaju u kojem se tada našao nadbiskup Girard, Rajnerijev prethodnik, v. HS c. XX, p. 104.

11 Katičić, 2003, 349.

12 Usp. odnosna poglavlja u: Novak, 1978, III; Klaić, 1976, 484 – 486.

13 O kronologiji i pozadini patarenskih pokreta razvijenog srednjeg vijeka u zaleđu dalmatinskih gradova usp. Zadro, 2005., *passim*.

14 HS c. XXVIII, p. 162.

15 Katičić, 2003, 334. Podatak je dobiven procjenom prema broju vojno sposobnog stanovništva kojeg na više mjesta donosi Toma (HS c. XXIX, p. 164; c. XXXIII, p. 194).

16 Usp. sažeto u: Katičić, 2003, 335.

biles i *populares*, koja podrijetlo vuče vjerojatno još iz salonitanskog društva kasne antike.¹⁷

Prikladno je asociirati opis splitskih zbivanja prve polovice XIII. st. uz početke javnog djelovanja Tome Arhidakona, koji je tako djelić povijesti kojeg je sâm doživio registrirao u svojoj kronici.¹⁸ Poklapa se taj ulazak u aktivni život grada s godinom 1217., u kojoj je kralj Andrija II. na putu za Svetu zemlju zastao u Splitu sa svojim križarima, a nadbiskup Bernard preminuo nakon gotovo dvadesetogodišnjega upravljanja splitskom crkvom.

Bernard iz Perugie (nadbiskup i primas od 1198.) prvi je splitski nadpastir čije je djelovanje, nakon dužeg perioda hektičnih odnosa između nadbiskupâ (mahom ugarskoga podrijetla) i klera, blagotvorno utjecalo na život grada i metropolije. Bio je Bernard, prema Tominim riječima, učen čovjek, *vir litteratus et eloquens*, u naročitoj milosti kralja Bele III., te neće biti slučaj da ovaj upravo njemu povjerava odgoj svoga sina i nasljednika Emerika, koji ga je poštovao poput oca (*quasi patrem*, znakovito je što je do Bernardova izbora došlo uskoro nakon Emerikova uspona na prijestolje). Ni papa Inocent III. ga se nije lako odrekao, otežući s njegovim slanjem u Split pune dvije godine kada su Splićani, predvođeni jednim uglednim kanonikom i jednim laikom (po svemu sudeći potomkom Petra Crnog), pristupili zatražiti konačnu privolu vrhovnog svećenika za njegov izbor (kraljev su *placet*, dakako, odmah dobili).¹⁹

Energičan u implementaciji ideja Inocenta III., Bernard je odlučno suzbijao krivovjerje, o čijoj pojavi u Splitu prvi put saznajemo upravo iz Tomina pera. Iz toga vremena potječe glasovita epizoda o braći Mateju i Aristodiju, sinovima Zorobabela, koje Arhidakon kudi zbog širenja

»heretičke zaraze«, ali ih istovremeno – sasvim u duhu onoga vremena – hvali kao vješte zlatare i *pictores optimi*. Njihovo je djelovanje imalo i širih implikacija, kao, uostalom, i Bernardovo.²⁰ Čini se da ni izmjena na ugarskom prijestolju, na kojem nakon dugogodišnjih sukoba s bratom (i peripetijâ u mnogočemu nalik građanskom ratu) od 1205. sjedi Andrija II., nije poremetila skladne odnose između Bernarda i krune.²¹

Toma pripisuje nadbiskupu i važnu ulogu pri revindikaciji Zadra nakon mletačkog osvojenja 1202. (pri opisu kojeg vrijedni splitski kroničar – uz svo moraliziranje – teško prikriva zlu-radost): nadbiskup povezuje izbjegle Zadrane s Gaećanima, financirajući čak potonje srebrom koje je kralj pohranio kod templara u Vrani. Imajući na umu Bernardovu prougarsku politiku, sve navedeno i ne mora biti neistinito (iako ne bez posljedica po sâmog prelata²²). Arhidakonova recepcija nadbiskupovih akcija u tolikoj je mjeri pozitivna da čak ni njegovo, inače neuspješno, posezanje za kanoničkim povlasticama – a spor je, svjedoče listine,²³ metastazirao sve do obraćanja sâmom Inocentu III. – nije prikazano u

20 HS c. XXIII, p. 122. Usp. također Zadro, 2005, 28 – 31. »Crkva gospodina našega Rastudijâ« ipak se, kako je na navedenom mjestu objašnjeno, ne može poistovjetiti s djelovanjem Aristodija u Bosni. Uloga Bernarda u događajima oko bana Kulina i Bilinopoljske abjuracije, a u svjetlu njegova srdačnog odnosa s kraljem Emerikom i Emerikove protekcije nad srpskim pretendentom Vukanom, pokazuje kolika je bila politička vještina ovoga Toskana na splitskom nadbiskupskom tronu.

21 U CD III, 70 – 71 donosi se isprava kojom Andrija II. splitskoj crkvi daruje dio davanja solinskih mlinova. Dokument je, međutim, sumnjive vjerodostojnosti: Klaić, 1976, 16. Bernard se spominje u Andrijiinoj pratnji i pri izdavanju dviju drugih isprava: usp. CD II, 357 i *Supplementa Codicis Diplomatici* I, 60 – 61.

22 Prema Tominom izvještaju, Mlečani u želji za osvetom uplovljavaju u Kaštelanski zaljev i razaraju kulu s palačom (*turrem cum palatio*) koju si je Bernard sagradio na Vranjicu. Usp. HS c. XXIV, p. 132. Prešućuje, naravno ulogu Andrije II. u predaji Zadra Mlečanima, kao i kasniji kraljev tretman prema mletačkim prisizanjima na istočnoj jadranskoj obali. Odnedavno se razabire Tomino poznavanje nekog mletačkog izvora srodnog tzv. *Kronici Giustiniani*, upotrijebljenog barem pri segmentu njegova pripovijedanja u kojem nije sklon Zadranima. Usp. Katičić, 2003, 418.

23 CD II, 278 – 279; CD II, 281; CD III, 56 – 58. Šire o problemu: Matijević-Sokol, 2002, 193 – 197. O sporu v. HS c. XXIV, p. 132, 134.

17 Iscrpnije: Klaić, 1976, 98 – 119, 154 – 177.

18 Spec. HS c. XXV – IL, pp. 138 – 318. Već u XXIV. glavi, *De Bernardo archiepiscopo*, Toma, čini se, djelomice zahvaća u događaje kojima je osobno bio svjedokom.

19 O njemu usp. HS c. XXIII, p. 120 i d. Bernard, ranije benediktinski monah opatije Santa Maria de Farneto u Toskani, ostvario je zavidnu karijeru kao papinski diplomat, a kasnije je obnašao i dužnost opata ugarskoga benediktinskog samostana u Boldvi. Usp. Kovačić, 2004, 46. O značaju Inocenta III. za univerzalnu povijest Crkve usp. Jedin, 1993, 178 – 190.

pretjerano osuđujućem, lošem svjetlu. Nije najlakše oteti se dojamu da je Toma nekritički pristupio svom starijem suvremeniku, u mnogočemu sličnoga *curriculum*: poput Tome, učen čovjek, bibliofil (*habuit libros plurimos, bonos et pretiosos*), također bolonjski đak (a možda i profesor – *vir scolasticus*), vatreni pobornik politike Inocenta III. u svim njenim relevantnim vidovima, sastavljač zbirke *contra hereticos* i autor knjige propovijedi, na više je razina mogao imponirati mladom budućem arhidakonu.²⁴ Tih je godina u Dalmaciju u Bernardovoj pratnji doputovao Firentinac Treguan, budući zaslužni trogirski biskup i mecena majstora Radovana. Veoma sličan svom zemljaku po erudiciji on će, po svemu sudeći, u Splitu zasnovati pravu malu humanističku školu, poučavajući splitske klerike gramatici »jer se činio veoma prikladnim za sve što se odnosi na književnu naobrazbu«. ²⁵ Bernard iz Perugie prisustvovao je, iako tjelesno već posve oronuo, IV. Lateranskom koncilu što ga je 1215. sazvao Inocent III., a iz Tominih se riječi vidi koliko je značajna bila uloga biskupa Treguana pri upoznavanju klera i puka s odlukama tog skupa, prevažnog za razumijevanje daljnjeg povijesnog razvitka Crkve.²⁶

U iskušenju smo da ustvrdimo kako je upravo uloga nadbiskupa italskoga ili romanskoga ishodišta (i to onih koji su splitskom crkvom upravljali na prijelazu stoljećâ!), bila formativna, s nadasve pozitivnim refleksima po daljnji crkveni život. Ili je to možda tek dojam, koji se – slučajno ili ne – nameće pri pažljivom čitanju Arhidakonove povijesti salonitanskih i splitskih prvosvećenikâ. Prominentno mjesto u tom prikazu

tako zauzimaju Lovro iz Osora (1059. – 1099.), reformni benediktinac o kome je već bilo riječi, zatim njegov nasljednik Krescencije, Rimljanin (1099. – 1112.), *vir valde egregius et omnis predictus bonitate*,²⁷ koji će uspješno posredovati između Kolomana i Splićana u prijelomnim godinama dolaska Arpadovića na hrvatsko prijestolje. Tijekom 86 godina koje su protekle između Krescencijeve smrti i Bernardova izbora za nadbiskupa, splitska je nadbiskupska stolica bila popunjena 60 godina, uz više – po splitsku crkvu štetnih – perioda sedisvakancije (1114. – 1135., 1180. – 1185.). U preostalom razdoblju crkvom je upravljalo 10 prelata, od čega su četvorica bili Ugri,²⁸ četvorica Talijani,²⁹ a tek dvojica domaći ljudi, Zadrani (Grgur, 1135.) i Splićanin (Gaudije, 1136. – 1158.).³⁰

O nesretnoj epizodi Krescencijeva nasljednika Manasesa već je bilo riječi (vidi *supra*); uslijedio je *interregnum* dug barem 20 godina, za vrijeme kojeg je crkvene poslove vodio arhidakon Dobre Docijev, inače naš prvi po imenu poznati pjesnik.³¹ Nadbiskup Gaudije, iako Splićanin, došao je na to mjesto vjerojatno također »po ugarskoj liniji« (*gratiosus satis apud reges Hungarie*), ali je, čini se, bio posve neupućen u kanonske propise, što dovodi u pitanje opravdanost njegova izbora na tako odgovoran položaj u razdoblju inače veoma nesretnom po splitsku crkvu. Pod starost bolešću diskvalificiran u obavljanju svoje službe, Gaudije je dovoljno dugo poživio da vidi dva svoja nasljednika, kojima su ga Splićani pomalo bezdušno supstituirali.³² Okosnicu zbivanja u splitskoj crkvi tijekom ostatka stoljeća čini niz kratkovjekih nadbiskupa, bez iznimke stranaca, od kojih su neki, veoma zaslužni i energični u

24 Postoje mišljenja da su fragmenti Bernardovog autografa ovih djela sačuvani u riznici splitske katedrale: usp. komentar Matijević-Sokol u bilj. 21 uz HS c. XXIV, p. 135; v. Kovačić, 2004, 55, bilj. 71. Osim toga, Bernard je opskrbio relikvije sv. Staša novim arhitektonskim okvirom, davši izraditi oltar u svećevnoj kapeli 1209. ili 1210. (HS c. XXIV, p. 134), o čemu svjedoči i natpis: *Hoc tibi Bernardus primas altare sacrauit / Martyr Anastasi, quem tenet ista quies*. Usp. također *Illyricum sacrum* I, 738, 740; III, 238 – 239.

25 HS c. XXIV, p. 134, 136. Treguan je autor drugog dijela *Života svetog Ivana Trogirskog*.

26 HS c. XXIV, p. 136; Matijević-Sokol, 2002, 192 – 205, 286 – 290. Šire o značaju IV. Lateranskog koncila: Jedin, 1993, 191 – 198.

27 HS c. XVI, p. 82 (ovdje neznatno izmjenjujemo padežne dočetke izvornog latinskog teksta). U ovom je kontekstu, dakako, nevažno da li je Koloman na svom putu ušao prije u Zadar ili u Split, o čemu se u našoj historiografiji razvila povelika polemika. V. Raukar, 1997, 61 – 62; Matijević-Sokol, 2002, 276.

28 Manases (1112. – 1114.), Absalon (1159. – 1161.), Petar Hitilenov (1185. – 1189.), Petar (1190. – 1196.).

29 Petar Lombard (1161. – 1166.), Albert de Morra (1166.), Girard (1167. – 1171/75.), Rajnerije (1175. – 1180.).

30 Na ovo upozorava Kovačić, 2004, 48.

31 HS c. XVIII, p. 92.

32 O Gaudiju i njegovim nasljednicima: HS c. XIX, pp. 94, 96, 98.

svojim pokušajima dovođenja u red crkvenih poslova, postali prelati *bonae memoriae* kasnijim naraštajima (Petar Lombard, Petar Hitilenov), ali nisu – između ostaloga, zbog kratkoće vlastite službe, bili u mogućnosti ostvariti iole trajnije rezultate.

Teškoće u izboru nadbiskupa, pri kojemu se, još od Kolomanova vremena, stalno moralo paziti na pažljivo balansiranje udovoljavanje – u jednoj osobi – interesima Crkve, grada i dvora, izrazito su se negativno odražavale na ionako krhke unutargradske odnose.³³ Stalne peripetije sa Zadrom oko jurisdikcije nad hvarskom biskupijom (koja je od osnutka u nejasnom odnosu prema Splitu tj. Zadru), sukobi nadbiskupâ s kanonicima, Splitskana s Hrvatima, Rajnerijeva epizoda s Kačićima itd. povijesno su tkivo od kojeg Toma gradi svoju kroniku, gotovo *fin de siècle* prizvuka, ali bez sumnje s čvrstom zbiljskom jezgrom.

III. Unija dviju crkava

Zbivanja povezana uz pokušaj crkvene unije Splita i Zagreba usko se nadovezuju na splitske prilike za razdoblja upravljanja crkvom prethodnog nadbiskupa, Guncela (1220. – 1242.). O motivima koji su naveli splitski kaptol i kler da, smrću Bernarda iz Perugie ispražnjenu nadbiskupsku stolicu ponude Guncelu, sitnom kleriku-križaru i rektoru nekog samostana sv. Stjepana u Ugarskoj, već je u više navrata pisano.³⁴ Dovoljno je ovom prilikom istaknuti značajan spomen stanja materijalnih dobara splitske crkve u njegovo

doba: naime, prema interpretacijama sačuvanih nam vrela proizlazi da su iza iznenađujuće odvažnog odbijanja kraljevog zahtjeva za izbor njegova kandidata stajali mnogo dublji razlozi od onih koje Toma navodi – oportunitizma kaptolskih prvaka (koji su, prema njemu, u razvoju događaja nakon Bernardove smrti vidjeli šansu za produženi provizorij svoje vlastite uprave nad crkvom).³⁵ Međutim, Toma prešućuje dokumentima zasvjedočenog izabranog nadbiskupa Slavca, kao i, čini se, šestoricu (sic) kasnijih izabranika koji su tu čast otklonili zbog, kako veli jedno pismo pape Honorija III., »prevelikog siromaštva te nadbiskupije«. ³⁶ Iako te riječi ne valja shvaćati previše doslovno, činjenica je da će se one ponoviti u dvadesetak godina kasnije u papinoj poslanici hercegu Kolomanu (vidi *infra*), a znakovita je i spomenuta lakuna koja se tu nalazi kod Tome. U raspolaganju materijalnim dobrima svake crkve ključno mjesto zauzima uloga sâmog premeta, te se tako njegove individualne upravljačke sposobnosti neminovno projiciraju na uspješnost njene materijalne dimenzije. S. Kovačić opravdava taj fenomen onovremenim usporednim sagledavanjem splitskih crkvenih prihoda s onima slavonskih biskupija, uistinu nesumjerljivih splitskima.³⁷ Smatramo ipak da razloge onako nepovoljnom gledanju na situaciju splitske crkve, kakvo je izraženo u navedenim izvorima, treba tražiti, *inter alia*, u produljenoj – a uvijek štetnoj – sedisvakanciji, ali i u istovremenoj »smjerna generacija« na čelu crkve, kada je sposobnog Bernarda zamijenio Guncel, *clericus...non magni valoris*, za čije su uprave znaci krize na svim područjima crkvene djelatnosti upravo alarmantni.

33 Kovačić, 2004, 47 primjećuje paradoks: stvarni su interesi Crkve pri izboru nadbiskupa najviše do izražaja došli upravo za bizantske (!) vladavine Splitom (1165. – 1180.), dok je sâm izbor tih godina redovito vršio papa (tako 1161., 1167. i 1175.). V. i Matijević-Sokol, 2002, 167 – 173, 280 – 285.

34 Najiscrpnije: Katičić, 2003, 351 – 352; Kovačić, 2004, 49 – 50; Matijević-Sokol, 2002, 207 – 209, te ista u popratnim komentarima kroz bilješke uz HS c. XXVI, p. 145, 147, 149, 151, 153, 155. Nadbiskup Bernard preminuo je, po svemu sudeći, koncem kolovoza 1217., za boravka Andrije II. u Splitu; iznimno, odbijena je vladareva sugestija za izbor nekog liječnika Aleksandra iz njegove pratnje, te je sedisvakancija produžena sve do 1220. U međuvremenu je naslov *archielectus* nosio izvjesni Slavac (do 1219.), a u svibnju 1220. izabran je Guncel. Opširno o tim događajima s uputama na papinska pisma i isprave sakupljene u *Diplomatičkom zborniku* v. Kovačić, 2004.

35 HS c. XXVI, p. 144. Dodali bismo ovdje da je svaljivanje krivnje zbog sedisvakancijâ na kaptol kod Tome uobičajeni topos, kojeg primjenjuje i na (uistinu dugo) razdoblje od 1114. do 1138., kada je također nadbiskupski položaj bio nepopunjen (HS c. XVIII, p. 92).

36 Riječ je o pismu od 29. srpnja 1220., kojim papa potvrđuje Guncelov izbor, doduše nekanonski proveden, ali »ovaj sedmi izbor treba pripustiti« (CD III, 182, naglasio I.B.). S. Kovačić primjećuje da svi ti događaji korespondiraju s kraljevom odsutnošću u Svetoj zemlji, te je on po povratku vjerojatno odbio potvrditi izabranog Slavca, dok su šestorica kasnije izabranih »dječaka, sinova ugarskih plemića« po svemu sudeći bili kraljev izbor, iako izgleda sâm nisu to smatrali prevelikom čašću.

37 Kovačić, 2004, 50.

Još jedan u nizu oktroiranih ugarskih nadbiskupa (u čemu je presudnu ulogu odigrao njegov rođak Gyula, *banus tocius Sclauonie*), ostarjeli i nesposobni Guncel provodi na čelu splitske crkve dvadesetak godina. Koliko je doista bio *inops scientie*, kazuje što je već na početku svoje uprave od pape (putem njegova revnog legata Akoncija iz Viterba) dobio dvogodišnju suspenziju, zbog vršenja nadbiskupskih dužnosti prije preuzimanja palija, što – iz današnje perspektive – predstavlja sasvim jasan *omen* i za ostatak njegova perioda na metropolitskoj stolici. Nevješti nadpastir generirao je raskol između sebe i kaptola, koji će kontinuirati kroz godine koje su dolazile; kasnije razdoblje obilježiti će sukob između Guncela i novog arhiđakona Tome, kulminirajući 1234. audijencijom kod Grgura IX. u Perugi i kurijalnim procesom, na kojem je Toma osvijetlao svoj obraz, dok je Guncel još jednom gotovo bio na pragu suspenzije.³⁸

U daljnjem razvoju nadbiskupova se uloga ne spominje. Toma vjerojatno nimalo slučajno ne mimoilazi Guncela pričajući o događajima iz tridesetih godina XIII. st., nemirnoga desetljeća o čijim oscilacijama dovoljno svjedoče sâmi naslovi pojedinih Arhiđakonovih poglavlja, u kojima se naslućuje zgusnuti razvoj događaja: *O pobjedi nad Cetinjanima, O knezu Petru, O ratu koji se vodio za naselje Ostrog, O ratu koji je vođen s Domaldom, O knezu Grguru*.³⁹ Doba je to neprestanih trvenja kako unutar grada tako i sa susjedima, brze smjene gradskih knezova (što je prouzročilo nove daljnje sukobe s pojedincima od njih koji bi bili svrgnuti, jer je gradska politika bila nedosljedna), unutarnjeg razdora nastalog strančarstvom u crkvenoj i građanskoj sferi, te krvne osvete. Disfunkcionalnost postojeće gradske samouprave zaliječena je Tominim zalaganjem, uspostavom *regimen Latinorum* (čiji je Toma ideolog), po uzoru na ustroj talijanskih gradskih komuna. Toma Splićanima 1239. iz Ancone dovodi načelnika (podestà) Gargana de Arscindis »kojega se oni pribojavaju, kao da je sveti čovjek od Boga poslan«. Profesionalac, dobar poznavatelj normi rimskog prava, izvješten u gradskoj upravi, Gar-

gan je posjedovao i onu karakteristiku koja je za dobrog upravitelja u Splitu bila najznačajnija – bio je stranac, *de gente Latina*, nepristran i neditnut brojnim i složenim partikularizmima ove gradske komune srednje Dalmacije (stoga će i budući splitski načelnici biti stranci, što je i pravno uređeno).⁴⁰ »Latinska uprava«, dakako, ide ruku pod ruku s pojavom prosjačkih redova, prvenstveno franjevac, i njihovog ideala građanske sloge (Toma još 1222. osobno svjedoči propovijedi sv. Franje u Bologni, *ad pacis federa reformanda*).⁴¹ Tako je Split konac desetljeća dočekaao s punom gradskom blagajnom, uređenim sudstvom, uređeno popisanim stanovništvom, savladanim dugogodišnjim neprijateljem (omiški gusari), otokom Bračcem integriranim pod splitsku vlast, kodificiranom prvom verzijom statuta i – neangažiranim nadbiskupom.

Antitezu tom skladnom razvoju ocrtava provala Tatara u ugarsko-hrvatsku državu, toliko iznenadna i silovita da se suvremenicima s pravom učinila poput kazne Božje.⁴² Međutim, prije prelaska na događaje obilježene »tatarskom pošasti«, potrebno je upozoriti na razdoblje koje im je neposredno prethodilo, budući da su se u njem odigrala neka zbivanja bez kojih je nemoguće potpunije obuhvatiti kasniji razvoj.

Primarni izvor za sva naša saznanja o pokušaju fuzije dviju crkava – uz, naravno, Tominu kroniku kao prvorazredno vrelo – jest pismo pape Grgura IX. datirano u Lateranu 6. lipnja 1240., upućeno hercegu Kolomanu Arpadoviću, bratu hrvatsko-ugarskog kralja Bele IV.⁴³ Očigledno je riječ o papinu odgovoru na neko ranije hercego-

40 O Garganu usp. HS c. XXXIII – XXXV, pp. 192 – 214; Matijević-Sokol, 2002, 307 – 327.

41 HS c. XXVI, p. 154: *Tota vero verborum eius discurreret materies ad extinguendas inimicitias et ad pacis federa reformanda. (...) Sed tantam Deus verbis illius contulit efficaciam, ut multe tribus nobilium, inter quas antiquarum inimicitiarum furor immanis multa sanguinis effusione fuerat debachatus, ad pacis consilium reducerentur.* – »Čijeli je sadržaj njegovih riječi bio usmjeren na to da ugasi neprijateljstva i da učvrsti dogovore o miru. (...) Ali Bog je njegovim riječima udijelio toliku djelotvornost da su mnoge plemićke obitelji, među kojima je bjesnila mržnja davnih neprijateljstava i prolijevalo se mnogo krvi, bile dovedene do primirjaka.

42 Usp. Soldo, 1968/1969.

43 CD IV, 114 – 115.

38 HS c. XXVI, p. 148, 150, 152, 154; c. XXXI, p. 172, 174, 176, 178, 180.

39 HS c. XXVII-XXXII, pp. 156 – 190.

vo pismo, kako proizlazi iz formulacija koje ono sadrži (*a nobis tua serenitas postulavit...*), koje nam se nije sačuvalo. Podaci koje možemo iz pisma izlučiti iznimno su zanimljivi za tu epizodu crkvene povijesti naših krajeva: Koloman po nekom svom poslaniku Petru obavještava papu o pristanku splitskog nadbiskupa Guncela da se dobrovoljno odrekne svoje časti (*ipsius spontaneam cessionem recipere*), kako bi se splitska nadbiskupija mogla pripojiti zagrebačkoj crkvi (*eandem ecclesiam unire Zagradiensi ecclesie*). Kao razloge Guncelova odricanja pismo navodi osiromašenje splitske nadbiskupije uslijed zločinačkih provala (*propter plurium malefactorum incursus ad illam*), zbog čega je Guncel prisiljen na prosjačenje (*archiepiscopus Spalatensis subire mendicitatis opprobrium compellatur*). Koloman bi, osim toga, zagrebačkom biskupu Stjepanu predao i svoj položaj slavenskoga hercega (*cum sicut asseris, paratus existas ducatum tuum Sclavonie venerabili fratri nostro (Stephano) Zagradiensi episcopo... liberali pietate conferre*), što bi imalo dodatno popraviti stanje splitske nadbiskupije (*pro meliorando statu ipsius Spalatensis ecclesie*).

Papa odgovara u sasvim diplomatskom tonu, uvjetujući svoj *placet* za takvu akciju pristankom kaločkog nadbiskupa i zagrebačkog biskupa, kao i katedralnih kaptola Zagreba i Splita. Odlučujuće su pritom uloge kaločkog nadbiskupa i splitskog kaptola: upravo je Kalocs imao jurisdikciju nad trima slavenskim biskupijama – zagrebačkom, pečujskom i srijemskom (a od 1247. i nad bosanskom), u sklopu hijerarhijskog ustroja metropolija koji je datirao još iz vremena početaka zajedničke države, a iz kojeg je razvidna tendencija čvršćeg vezivanja Slavonije uz Ugarsku. Cjelokupan pak teritorij Hrvatske potpadao je pod splitsku metropoliju: tada je splitski primas imao kao sufragane biskupe u Trogiru, Ninu (zapadna Lika), Kninu (biskupija je sezala do Bihaća), Skradinu, Krbavi (od 1185., istočna Lika), Senju (od 1185.) i Hvaru s pripadajućim otocima (također od 1185.).⁴⁴

Kao najznačajniji protagonisti plana koji se da odčitati iz papinog pisma stoje, dakle, herceg

Koloman i zagrebački biskup Stjepan. Koloman Arpadović, mladi brat Bele IV., rođen 1208., prvi put dolazi u kontakt s našim stranama 1226., kada je, već kao herceg Slavonije, sa svojom svitom boravio u Splitu, gdje je dočekan »uz velike počasti«; no, kroničar Toma koji bilježi njegov posjet svjedoči da je Koloman tada bio »još mladić i ništa nije učinio što bi bilo vrijedno spomena«.⁴⁵ Koloman je već tada bio herceg Slavonije, budući da su Arpadovići još od XII. st. običavali predavati Hrvatsku jednom članu kraljevske obitelji, koji bi s punim vladarskim pravima ondje zamjenjivao odsutnog vladara. Redovito bi to bio kraljev sin ili brat; ukoliko bi prijestolonasljednik još za očeva života bio okrunjen kao »mladi kralj«-*rex iunior* (što je bila ustaljena praksa), tada bi drugorođenom sinu pripala titula *dux Sclavoniae*, koji je imao pravo na zasebni dvor, vlastitu dvorsku kancelariju, kovnicu novca i ostala uobičajena kraljevska prava. Važno je napomenuti da se upravo od prve polovice XIII. st. pod »Slavonijom« počeo podrazumijevati teritorij između Gvozda, Drave, porječja donje Une, Vrbasa i Bosne. Koliko je taj dinastički uzus dodjeljivanja herceštva znao biti opasan po jedinstvo države – obiteljskim vezama usprkos – pokazuju brojne pobune kraljevske braće i sinova, primjerice Almoša protiv Kolomana 1115., Stjepana (IV.) protiv Gejze II. 1162., Andrije protiv Emerika 1197., da nabrojimo samo neke primjere.

Koloman je još kao devetogodišnji dječak okrunjen za kralja Galicije (1217.), za vrijeme tamošnje ratne epizode njegova oca, kralja Andrije II. Ideje o galičkom kraljevstvu neslavno su propale već dvije godine kasnije, kada su, za odsustva Andrije II. u križarskom ratu, malog Kolomana zarobili Rusi. Oslobođen je tek 1221., zadržavši titulu kralja Galicije. Kada je Kolomanov stariji brat Bela 1226., nakon još jednog sukoba s ocem, postao *rex iunior*, Koloman ga je zamijenio na mjestu hrvatskog hercega, u čemu valja vidjeti želju Andrije II. za saveznikom protiv buntovnoga prvorođenca. Međutim, Koloman je održavao dobre odnose s bratom, i vladao više

⁴⁴ Usp. Šišić, 1975, 250; Kovačić, 2004, 58. Izuzetak čini zadarska nadbiskupija, osnovana 1154., sa sufraganima u Krku, Rabu i Osoru.

⁴⁵ HS c. XXX, p. 170: *Erat autem adhuc puer adolescens, nec tale quid ab eo gestum est, quod dignum memorie haberetur*. Tom prilikom je Trogiranima izdao darovnicu (CD III, 258 – 259).

u sporazumu s Belom nego s ocem. Refleksi tog rijetko složnog odnosa dvojice braće nalazimo i kasnije, nakon smrti Andrije II., kada kralj Bela u listinama nastupa suglasno sa svojim kraljevskim bratom.⁴⁶ Do 1229. nastojao je pacificirati hrvatske velikaše osiljene u atmosferi bezvlađa, predvođene knezom Domaldom.⁴⁷ Tridesetih godina u fokusu Kolomanova zanimanja bila je Bosna bana Mateja Ninoslava, gdje je ugarsku intervenciju olakšala prisutnost hereze. Oslanjajući se na taj prozirni *casus belli*, Koloman je od oca dobio vrhovnu upravu nad Bosnom (dakako uz brzu papinsku potvrdu), uzastopce provaljujući u Ninoslavovu Bosnu od 1234. do 1237., svaki put pod izgovorom iskorjenjivanja hereze, koja bi se nakon završetka svakog hercegovog pohoda (prilagodno) uvijek iznova razmahala. »Čitajući spomenute izvore, ne možemo se osloboditi dojma da su optužbe protiv hereze sredstvo ugarskog dvora«. ⁴⁸ Bosanski je ban konačno upokoren tek 1237., a Kolomanu je pošlo za rukom provaliti i u zemlje humskog kneza Toljena, nećaka nekadašnjeg splitskog kneza Petra (vidi *supra*). Arbitrirajući sada i u crkvenim pitanjima, Koloman je za bosanskog biskupa imenovao dominikanca Ponsa, za kojeg je iduće godine u Brdu u župi Vrhbosni (današnji Blažuj kod Sarajeva) dao podići stolnu crkvu posvećenu sv. Petru, u okviru koje je organiziran i kaptol. Novoj crkvi podvrg-

nuto je Đakovo i prateći teritorij na sjeveru sve do Save, s pravom ubiranja desetine u Usori, Soli i Donjim Krajima.⁴⁹ Tako je na prijelazu desetljeća herceg Koloman, čini se, bio na vrhuncu svoje moći. Arhiđakon ga svejedno opisuje kao čovjeka koji je »više obdaren velikom pobožnošću i vjerom, a manje revan u upravljanju javnim poslovima«. ⁵⁰

Istovremeno, na zapadu njegove hercegovine ostvaruje se ono što je I. Krst. Tkalčić nazvao »preporodom zagrebačke biskupije«, ⁵¹ pod energičnim i veoma sposobnim biskupom Stjepanom II., za kojeg se bez pravog opravdanja smatralo da potječe iz velikaške obitelji Babonić,⁵² a postoje i indicije prema kojima je bio u srodstvu sa samom ugarskom kraljevskom kućom.⁵³ Stjepan upravlja zagrebačkom biskupijom od 1225., kada je prvi put zabilježen, a potvrđen je u svojoj časti, čini se, tek 1227.⁵⁴ Prije toga je godinu dana vršio dužnost dvorskog kancelara Andrije II., a za svoje je zasluge obilno obdaren posjedima po ugarskim i slavonskim županijama. O Stjepanovim zavidnim vezama u visokim crkvenim krugovima svjedoči njegov boravak kod pape Grgura IX. u Anagniju u srpnju 1227., kojom prilikom je ishodio potvrde privilegija zagrebačke crkve i zagrebačkog kaptola, te izdao darovnicu u korist kanonika istog grada. Koliko je ovaj prelat bio

- 46 Bela i Koloman se međusobno oslovljavaju kao *charissimus frater noster*, dok drugdje Bela pri izdavanju darovnice čak koristi i formulaciju *de voluntate et consensu karissimi fratris nostri Colomani regis et dicis totius Slavoniae ac omnium baronum nostrorum consilio*. Na ovo upozorava N. Procházkova, 1998., bilj. 49, 50, 66. U listopadu 1242. kralj je na onomad iznesenu molbu Kolomana, *karissime fratris piissime recordacionis*, darovao bratovu nekadašnjem kancelaru, zagrebačkom prepozitu Fili, posjed Mikluševaca i Marinaca (CD IV, 160 – 161). Bela IV. je bratovom smrću neprijeporno izgubio temeljnog podupiratelja svoje politike, ostavši sam nasuprot partikularizmima plemstva.
- 47 Opširno o djelovanju hercega Kolomana usp. Šišić, 1975, 190 i d.; Procházkova (1998.) donosi ispravljenu kronologiju galičkih ratova. O važnosti Kolomanove naslovne titule galičkog kralja za ustaljenje naziva *regnum Sclavonie* od njegova vremena usp. CD III, 346; CD IV, 104. Također v. Raukar, 1997, 74, bilj. 94a. Koloman je još za očeva života ponosno isticao kako je Slavonija »njegovo kraljevstvo« – *in regnum nostrum videlicet Sclavoniam* (CD III, 369).
- 48 Klaić, 1976, 464.

- 49 Šišić, 1975, 193 – 194. U svojim je protupatarskim križarskim ratovima u Bosni Koloman imao potporu zagrebačkog biskupa Stjepana II. Usp. Budak, 1983.
- 50 HS c. XXXVII, p. 242: *Fuit enim vir pietate magis ac religione peditus quam in administrandis publicis rebus intentus*. Iščitavajući obilnu korespondenciju između Grgura IX., ugarskih premeta i Kolomana iz prosinca 1238. i 1239., možemo zaključiti – euforičnoj intonaciji usprkos – kako bosanske prilike ipak nisu posvema išle na ruku planovima pape i Ugarske. Usp. Klaić, 1976, 464 – 469.
- 51 Tkalčić, 1877.
- 52 Prvi je to pretpostavio I. Kukuljević Sakcinski u svojoj knjižici *Borba Hrvata s Mongoli i Tatari* (Zagreb, 1863, 36 – 37.; Prema: Budak, 2004, 154, bilj. 5.) Odjek tog uvriježenog mišljenja nalazimo i u recentnijoj literaturi: usp. Budak, 1983.
- 53 Krčelić, 1994, 95. O Stjepanu najiscrpnije izvještava Budak, 2004. Usp. također Dobronić, 1995.
- 54 Ovo uvjerljivo razlaže Budak, 2004, 154, bilj. 10. U jednoj ispravi iz 1225. spominje se kao biskup (CD III, 247, 249), a iste godine kao *electus* (CD III, 251); Krčelić, 1994, 95 datira početak njegova biskupovanja u 1227. što bi podržalo navedenu interpretaciju.

sposoban u baratanju svjetovnim dobrima, kazuju nam isprave iz sredine tridesetih godina XIII. st., u kojima se upravo hvali materijalnim prilikama svoje biskupije, za koje je nesumnjivo bio zaslužan: *propter amplitudinem possessionum et copiam aratorum, que in locis plurimis et diversis divino adiutorio acquisivimus, ordinavimus, multiplicavimus habundanter (...)* nos ymmo episcopus noster per omnipotentis dei gratiam habundaret in omnibus bonis...⁵⁵ Taj zaslužni restitutor moći i ugleda zagrebačke biskupije, utemeljitelj čazmanskog kaptola i mecena zamašnih graditeljskih pothvata (naselje Nova Čazma, crkve sv. Duha, Blažene Djevice Marije i sv. Magdalene, cistercitska crkva u Ivanić-Kloštru...) bio je, uz hercega Kolomana, ključni protagonist akcije ujedinjavanja zagrebačke i splitske crkve.

Kolomanov plan (onako kako ga možemo rekonstruirati iz sačuvanih vrela) sadržavao je ideju o uniji dviju najznačajnijih hrvatskih biskupija onoga vremena: tim bi stapanjem zagrebačka biskupija (tada još relativno mlada, osnovana 1094. od Kolomanova pretka sv. Ladislava) nasljeđovala legitimitet i ugled drevne salonitansko-splitske nadbiskupije, čiji je primas još od ranoga srednjeg vijeka prisvajao jurisdikciju – barem nominalno – nad čitavom Hrvatskom; u tu bi, dakle, »interesnu zajednicu«, svojevrсни duumvirat, osiromašena splitska crkva bila privučena zajamčenom materijalnom sigurnošću (kakovom je bez sumnje obilovala bogata zagrebačka biskupija), koja bi u rukama – očito veoma sposobnog – Stjepana II. mogla samo biti još umnožena. Pri tome valja imati na umu Kolomanovu namjeru da svom štićeniku preda i vlastiti položaj hercega, čime bi se u rukama jednoga čovjeka koncentrirale sve niti crkvene i svjetovne moći u prostoru od Drave do mora. Ovaj nam je koncept ujedno dragocjeno svjedočanstvo postojane svijesti o prestižu i prostornoj rasprostranjenosti splitske metropolije u ranom srednjem vijeku, svijesti koja je još u XIII. st., usprkos srozavanju ugleda crkve koja ga je nosila, još bila živa. I bez neprijepornih pokazatelja možemo zaključiti kako je osnovna misao Kolomanovog plana bila restitucija stanja crkvene hijerarhije kakvo je u Hrvatskoj postojalo prije 1094., izu-

zimanjem iz jurisdikcije ugarske nadbiskupije u Kalocsu osigurati ponovno sjedinjenje hrvatskih crkvenih pokrajina u jedinstvenu metropoliju. Zapreke na koje su ova dvojica moćnih aktera morali računati u provođenju svog plana mora da su se činile relativno lako savladljivima:

- tadašnji splitski nadbiskup Guncel, koji se nije dokazao prikladnim za svoj položaj, već je pri ustoličenju 1220. bio u poodmaklim godinama, a koncem tridesetih godina, vjerojatno već u dubokoj starosti (Tomin opis iz vremena Guncelove smrti, glasi: *vir senex et plenus dierum*), a od ranije srozanoga ugleda, nije morao imati nekih opravdanih prigovora na Kolomanov zahtjev za odreknućem
- papa Grgur IX. – čije je odobrenje za kanonsku provedbu hercegovo i biskupovo planu bilo neophodno – imao je (osim naklonosti prema biskupu Stjepanu) više razloga zbog kojih bi ovaj plan mogao smatrati povoljnim. Značajne dužnosti koje je obavljao kao diplomat Kurije prije svog izbora za vrhovnog svećenika 1227. bili su za Grgura prilika da temeljito prouči političku situaciju Europe, posebice taktike cara Fridrika II. Hohenstaufovca, koje su u očima Svete Stolice tih godina imale krajnje dvosmislen značaj.

Upravo se za pontifikata ovog pape još jednom rasplamsao univerzalni sukob između carstva i papinstva na Zapadu: Grgur IX., sav zadojen idejama velikog Inocenta III. (čiji je nećak bio) o prevlasti duhovne vlasti nad svjetovnom, nije mogao dopustiti ostvarenje Fridrikova sna o apsolutnoj dominaciji careva svjetovnog autoriteta, naročito u svjetlu njegovih neprikrivenih ambicija da od Italije sa Sicilijom – pa i od zemalja sv. Petra – načini bizarnu formu apsolutističke feudalizma popraćenog gušenjem municipalnih prava gradova. Ekskomuniciran od Grgura već na samom početku pontifikata (zbog neispunjenja zavjeta o odlasku u križarski rat), Fridrik je u njemačim zemljama ipak naišao na gotovo bezrezervnu potporu, gdje se tek jedan biskup usudio objaviti papinu bulu. Stišavanje sukoba ugovorom u San Germanu 1230. značilo je, naličju usprkos, samo njegovu odgodu, *intermezzo*

⁵⁵ Prema: Budak, 2004, 155 (CD III, 448, 449).

tijekom kojeg su obje strane prikupljale snage za nastavak.

Smrtni zagrljaj Fridrikovih snaga nad lombardskim gradovima – koji su funkcionirali kao tampon-zona između carskih i papinskih zemalja – označio je nastavak neprijateljstava. Pobjedom nad Lombardskom Ligom u Cortenuovu 1237. Fridriku ništa više nije stajalo na putu da sjedini čitavu Italiju pod svojom vlašću, uključujući i papinsku državu (što je javno obznanio). Uslijedila je još jedna ekskomunikacija, u ožujku 1239., a potom je Fridrik izvršio invaziju na papinsku državu. Za ovog je cara trubadur Hugo de Saint Cire napisao »Ne vjeruje ni u život poslije smrti ni u raj i veli da je čovjek ništa, kad jednom izdahne«, a Dante (koji ga drugdje inače hvali) smješta ga, kao krivovjerca, u šesti krug pakla, među pokopane u gorućim grobovima.⁵⁶

U sukobu s tim čovjekom, koji nije mario za anateme, papi je preostalo još jedino da sazove sveopći crkveni koncil, koji se trebao sastati u Rimu u Oskrsu 1241. Međutim, međunarodna potpora Grguru IX. u njegovim nastojanjima je njavala je, čini se, još prije sazivanja koncila: u potrazi za saveznicima ponudio je carsku krunu članu dinastije Capet, Robertu d'Artois, bratu francuskog kralja Louisa IX. Zabilježano je da je čak i taj, kasnije kanonizirani monarh (u čiju vjernost Svetoj Stolicu ne može biti ni najmanje sumnje), u bratovo ime odbio papinu ponudu s opominjućim obrazloženjem da »papa želi spraviti sve vladare pod svoje noge«. Stoga, smatramo, Kolomanova molba papi te prijelomne 1240. godine nailazi na pozitivnu recepciju, pavši na plodno tlo u situaciji u kojoj Grgur IX., zainteresiran za snažnije podupiranje svojeg djelovanja, traži moćne pristaše u drugim zemljama. A planiranom reorganizacijom crkvenog uređenja na istočnom Jadranu papa bi stekao »svog« čovjeka na čelu crkve u čitavom prostoru od Drove do Jadrana, tim više što bi u njegovim rukama bila i svjetovna moć (Stjepan II. je, podsjetimo, bio u vrlo bliskim odnosima s papom kao i s Arpadovićima). Ostvarenje tog plana doprinijelo bi i stabilizaciji stanja u ugarsko-hrvatskoj personalnoj uniji (naročito u njezinom hrvatskom dijelu, sada objedinjenom u crkvenom i svjetovnom pogle-

du vlašću jedne osobe), čime bi papa na svojoj strani imao vođe velike i osnažene države, smještene na istočnim granicama Fridrikova carstva. Ne htijući ipak zaobilaziti kanonske crkvene kanale, u svojoj poslanici iz lipnja 1240. Grgur IX. još ne pristaje potvrditi ujedinjenje dviju crkava, dajući ipak naznake svog blagonaklonog pogleda na takav plan (*Quod autem inde feceris, nobis processu temporis poteris intimare, ut super hoc ad honorem dei et ecclesie cum fratribus nostris, sicut expedire viderimus, providere possimus*).

Jedno od najtamnijih poglavlja ove epizode odnosi se na pitanje budućih ambicija hercega Kolomana u svjetlu potencijalne realizacije njegova i Stjepanovog plana: ukoliko je herceg doista namjeravao predati svjetovnu vlast u Hrvatskoj i Slavoniji u ruke zagrebačkog biskupa (a sve upućuje na to), što bi, onda, preostalo samom Arpadoviću nakon takvog velikodušnog prepuštanja vlastitih kneževskih prerogativa? Herceg se nije mogao nadati nasljedstvu krune sv. Stjepana, budući da je prijestolonasljednik Stjepan, sin Bele IV., rođen 1239., bio prvi u redu za prijestolje.

Kako bismo dali odgovor na gornje pitanje, moramo se na ovom mjestu prisjetiti davnih pretenzija ugarskih kraljeva u Galiciji, u čemu se primarno vodimo iscrpnim istraživanjima slovačke povjesničarke N. Procházkové.⁵⁷ Ona je u svojim studijama analizirala motive u pozadini Kolomanovih aktivnosti u Spiškoj regiji, u okviru planinskih masiva Tatri (danas Republika Slovačka). Prema tim interpretacijama, tamošnja Kolomanova djelatnost prati liniju utjecaja kojeg je obitelj Kolomanove i Beline majke (Gertrude od Merana, prve supruge Andrije II.) ondje ostvarila u prvim godinama XIII. st. putem svojih posjeda. Upravo je u Spiškom Gradu zacrtana buduća Kolomanova uloga, kada je tzv. Spiškim ugovorom 1214. šestogodišnji Koloman designiran kao galički kralj, uz blagoslov pape Inocenta III., a ugovoren je i njegov brak sa Salomom, kćerkom Leszeka Bijelog, kneza Male Poljske iz kuće Pjastovića. On će u nastupajućim godinama funkcionirati

57 N. Procházková, 1998. i 2003. Potonja dva članka dospjela su nam u ruke kada je ovaj rad uglavnom već bio redigiran. Općenito uzevši oni ne sadrže poglede koji bi zahtijevali mijenjanje ovdje izloženog stava. Mišljenja N. Procházkové u mnogim su vidovima suglasna s našom interpretacijom.

nirati kao ugarski adut u dugačkim sukobima oko vlasti nad Galicijom između Arpadovića, poljskih kneževa i ruskih boljara.

Iako je Kolomanova vladavina u Galiciji trajala sveukupno samo četiri godine (1215. – 1216., 1219. – 1221., uzroci neuspjehu su, čini se, bili okrutnost ugarskog namjesnika, vojvode Benedikta, koji je za svoje postupke priskrbio nadimak »Antikrist«, kao i nesposobnost stanovništva da se prilagodi latinskom ritusu), papa mu je dopustio da nastavi koristiti kraljevsku titulu. Ta bi činjenica, prema N. Procházkovej, podupirala hipotezu da je galički kralj odabrao Spiš kao svoju privremenu rezidenciju, kako bi se u dogledno vrijeme mogao opet nametnuti kao suveren Galicije, pri čemu bi Spiš bio na idealnom položaju za istaknut centar vojnih operacija, nedaleko granice.

Koloman je podupirao razvoj Spiške regije (u kojoj kolonizatorske procese možemo pratiti još od početka XIII. st., vremena Kolomanovog ujaka, bamberskog biskupa Eckberta), što autorica osnažuje dokazima o izgradnji kraljevskog sjedišta navrh Spiškog Grada, pripisanog upravo djelatnosti hercega Kolomana.⁵⁸ Utvrdivši time još jednu indicaciju za mjesto koje je Spiš zauzima u dugoročnim planovima Arpadovića u XIII. st., pruža nam mogućnost uvida u potencijalne buduće planove galičkoga kralja, naročito u svjetlu budućeg njegova odreknuća od slavonskoga herceštva u korist zagrebačkog biskupa (do čega, vidjeli smo, stjecajem okolnosti nikada nije došlo). Koloman očito nije odustajao od svojih pretenzija u Galiciji. S malo smjelosti mogli bismo možda u planu Stjepana II. i Kolomana – barem u njegovom sekularnom segmentu – naslutiti i podlogu budućim hercegovim nastojanjima u službi revindikacije kraljevskih prava u zemlji čijim je vladarom po imenu bio, a čega bi se prihvatio nakon odlaganja uzda vlasti u svojoj doprijašnjoj hercegovini (i polaganja istih u ruke čovjeka od povjerenja (ako ne i rođaka!)).

Međutim, sve te koncepte presjekla je lavina iz središnje Azije: upravo o Uskrsu 1241., na dan

planiranog koncila (31. ožujka), Mongoli provaljuju u Ugarsku.

*

Poljuljajući temelje državi, poremetila je tatarska invazija, čini se, i s mukom uspostavljenu harmoniju u Splitu. Najpouzdanijega kroničara tih nemirnih dana opet imamo u Arhidakonu, koji je, promatrajući zastrašujuću vojsku sa zidina Dioklecijanova grada, u poglavljima *O tatarskoj pošasti*, *O prirodi Tatara*, *O bijegu Ugara* i *O okrutnosti Tatara* precizno faktografski, gotovo etnološki, bilježio svoja opažanja.⁵⁹ Bela IV., nakon poraza na rijeci Šajo 11. travnja 1241., bježi u Austriju. Arhidakon nam ostavlja sjajan opis te bitke na pritoku Tise kod Miškolca – u presudnom i veoma krvavom srazu život je izgubio cvijet ugarskog plemstva, kao i oba ugarska metropolita, kaločki nadbiskup Hugrin i ostrogonški nadbiskup Matija, templarski meštar za Ugarsku, uz još mnoštvo prelata i klerika. Herceg i naslovni galički kralj Koloman smrtno je ranjen. U svibnju se Bela IV. već nalazi u Zagrebu, gdje je proveo ljetu i gdje je datirano njegovo pismo papi kojim ga izvještava o najezdi Mongola,⁶⁰ tražeći pomoć.

Grgur IX., tada u devedesetšestoj godini života, iz Rima promatra vojsku Fridrika II., koja je opsjela grad kako bi spriječila održavanje već spominjanog crkvenog sabora (car je, dakako, zabranio svojim biskupima da prisustvuju koncilu, a nije prezao ni fizički spriječiti svećenstvo susjednih država u obavljanju njihove dužnosti: kada su denoveške lađe pune talijanskih i francuskih klerika potajice zaplovile prema Ostiji, carsko ih je brodovlje presrelo; zaslužnjena su dva kardinala te mnoštvo biskupa i opata). Obojica u nezavidnoj situaciji, papa i ugarsko-hrvatski kralj nisu više mogli računati na uzajamnu pomoć, te je vrhovnom svećeniku preostalo jedino da pismima tješi kralja i njegovog brata.⁶¹

Kralj Bela ostao je u Zagrebu sve do zime, a suprugu je Mariju s djecom, krunskim blagom i

58 N. Procházkova, 2003. Riječ je o palači građenoj u romaničkom slogu, okruženoj kompleksom popratnih objekata.

59 HS c. XXXVI – XXXIX, pp. 216 – 256. Usp. opsežnu raspravu: Soldo (1968/1969.) smatra da je glavni tabor mongolske vojske bio u Kninu, gdje se u okolici mogli naći dovoljno trave za svoje konje.

60 CD IV, 128 (18. svibnja 1241.).

61 CD IV, 129 – 131.

tijelom sv. Stjepana Kralja (koje je – neka nam se dopusti analogija – funkcioniralo poput palačija, državne svetinje s kojom se, u kolektivnoj svijesti, identificiralo) poslao u Split. Kraljica Marija ipak se radije sklonila u Klis, što Arhidakon pripisuje uvjeravanjima nekih suparnika Splićana, a za što razlog zacijelo treba tražiti u neraspoloženju prema potestatu Garganu, kojemu – već zato što nije bio podanik ugarskoga kralja – nije pošlo za rukom uspostaviti dobre odnose s kraljevskim parom. Zaleđene rijeke o Božiću 1241. omogućile su mongolskim konjanicima prijelaz Drave i Dunava, čime je otpočela potjera za kraljem. U proljeće 1242. Bela se nalazi u Splitu; u njegovoj pratnji bio je, uz mnoga druga crkvena lica, i zagrebački biskup Stjepan II. Dostora napušta Dioklecijanov grad, i odlazi u sigurniji Trogir te na Čiovo, tražeći konačno spas na lađi, dok je disciplinirana mongolska konjica opsjedala grad. Kraljevski će par i u kasnijim godinama preferirati Trogir nauštrb Splita, što će se pokazati sudbonosnim.⁶² Do povlačenja Tatara, vjerojatno uslijed vijesti o smrti velikog kana u dalekom Karakorumu, došlo je koncem ožujka 1242., na što se kralj vratio u Ugarsku; kraljica je s djecom ostala u Klisu sve do rujna, sahranivši u splitskoj katedrali dvije kćerke koje su u nježnoj dobi preminule u kliškoj tvrđavi.⁶³

Tatari su na svom pohodu zaslužnili i mladog velikovradinskog klerika, podrijetlom Beneventanca, po imenu Rogerije. On će kasnije, nakon oslobođenja, spjevati *Carmen miserabile*, poznatu i kao *Epistula super destructione Regni Hungariae per Tartaros facta*, kojom će Europi predočiti svoj doživljaj tog euroazijskog naroda.⁶⁴ Isti Rogerije će 1250. biti izabran za splitskog nadbiskupa, posljednjeg kojeg Toma bilježi u svojoj kronici.

62 Kralj je Trogiru podijelio važne privilegije, zaobilazeći Split (CD IV, 146 – 148, 153, 153 – 154); ta vladarska naklonost posijati će sjeme skorog sukoba Splita i Trogira, koji je neprestano tinjao i u prethodnom razdoblju.

63 O kraljičinom boravku u Klisu usp. HS c. XXXVII, p. 242; o boravku Bele IV. u Splitu i Trogiru usp. HS c. XXXVIII, p. 244, 246. Sačuvan je epitaf kraljevih kćeri, čiji se sarkofag nalazi nad glavnim portalom katedrale sv. Duje. O tome v. Bulić, 1906.

64 Kovačić, 2004, 56. Još jedan izvjestitelj o tatarskoj provali je opat benediktinskog samostana sv. Marije u Dömölkü, koji piše o bitci na Šaju, Kolomanovom ranjavanju i smrti te bijegu Bele IV. (CD IV, 138 – 139).

Splitski nadbiskup Guncel umire 1242., *tempore Tartarorum*, kako nas putem Farlatija izvješćuje Cutheis.⁶⁵ N. Budak temeljem isprava koje je Bela IV. izdao u 1242. godini rekonstruirao itinerar zagrebačkog biskupa Stjepana u svjetlu toga događaja: Stjepan se u ožujku te godine nalazi u kraljevoj pratnji u Trogiru, dok ga se u svibnju ondje više ne evidentira kao prisutnog, pa je opravdano pretpostaviti kako tada boravi u Splitu, pokušavajući ostvariti davnašnji Kolomanov plan. Nazočan je, dakle, posljednjim Guncelovim danima, njegovoj smrti, sahrani i izbornom skupu koji je trebao odlučiti o njegovu nasljedniku. U ovom času Stjepan ulazi u fokus Arhidakonove naracije, u poglavlju *De obitu Guncelli*: »...Tada je iz laičke nepromišljenosti, ali prije svega na oprezan ali i jasan Garganov mig, izbor za splitskoga nadbiskupa pao na gospodina Stjepana, zagrebačkoga biskupa, koji je tada boravio u Splitu. Bio je, naime, taj biskup veoma bogat zlatom i srebrom i prepun drugoga bogatstva. U svjetovnom se sjaju prema svima odnosio blagonaklono i prijazno. Sav je bio obuzet željom da ga pljeskom slave i da ga uznosi ljubav svjetine«. ⁶⁶

Očito zagrebački biskup nije odustajao od provedbe plana o ujedinjenju dviju crkava, iako idejni začetnik tog plana (herceg Koloman), kao i njegov patron (papa Grgur IX.) više nisu bili među živima – Koloman je podlegao ranama zadobivenim u boju s Mongolima u drugoj polovici 1241., dok je Fridrikova blokada Rima u međuvremenu uspjela u sprječavanju održavanja koncila, a Grgur IX. za opsade preminuo (22. kolovoza

65 *Illyricum sacrum*, III, 262. Farlati ovdje smješta Guncelovu smrt u konac mjeseca svibnja, povodeći se za podatkom iz Cutheisova kataloga. Guncel je svakako preminuo prije rujna te godine: usp. HS c. XL, p. 257, bilj. 1.

66 HS c. XL, p. 256: *Tunc laycali importunitate et maxime Gargani annisu, modesto tamen et discreto, facta est electio de domino Stephano, Zagrabienſi episcopo, in Spalatensem archiepiscopum postulandum, qui tunc temporis Spalati morabatur. Erat autem episcopus ipse in auro et argento locuplex ualde, aliis etiam diuitiis opulentus. Mundana compositate largus et curialis benignum se omnibus et affabilem exhibebat. Totus enim extolli fauoribus et efferri hauris popularibus cupiebat.* Kovačić, 2004, 51, bilj. 37, zalaže se za primjereniji prijevod latinske imenice »importunitas« s hrvatskom »drskost«, a pridjev »modesto« i »discreto« s »obazrivo« i »odmjereno«.

1241.).⁶⁷ Do njegova izbora je doista i došlo, iako, čini se, ne bez sekularnoga upletanja, čime se možda potestat želio dodvoriti kruni, nepovoljno raspoloženoj prema gradu općenito i Garganu osobno. Neprijeporno je potencijalni Guncelov nasljednik bio široke ruke pri zadobivanju potpore Splitskana.⁶⁸

Stjepanovu sliku u očima Tome Arhidakona razjašnjava N. Budak: »Splitski nam je kroničar ostavio majstorsku minijaturu, u čiju vjerodostojnost ne trebamo ozbiljno sumnjati, već možemo samo žaliti što nam takvih portreta iz hrvatske povijesti nije ostalo više. Toma pred nas dovodi velikaša, upravo grand segnieura, kultiviranog i ambicioznog, koji je svećenik uglavnom samo po svom naslovu.«⁶⁹

Toma je imao brojne razloge da nepovoljnim okom gleda na ovaj izbor, ne samo zbog njegove možebitne nekanonske provedbe (intervencijom svjetovne vlasti), već i zbog dalekosežnijih posljedica koje su se njime mogle polučiti za splitsku crkvu: budući da, prema sačuvanim nam vrelima, ne možemo preciznije razlučiti modus kojim bi se namjeravalo ujedinjenje provelo (personalnom unijom *sui generis*?), opravdano je pretpostaviti nepovoljan položaj splitske crkve u odnosu na onu u Zagrebu, gdje bi metropolit, po svemu sudeći, imao rezidirati, a u obzir dolazi i pomišljanje na potpuno gašenje splitske metropolije (iako, možda, ne i samog kaptola) u korist nove zagrebačke, odnosno u korist crkvene integracije hrvatskih zemalja u ozračju Kolomanova koncepta. Sve to, dakako, nije moglo biti s oduševljenjem primljeno u splitskom metropolitanskom kaptolu, naročito u svjetlu doskorašnjeg

povratka novoizabranog nadbiskupa u svoju zagrebačku biskupiju (odmah po izboru Stjepan se vratio u Zagreb⁷⁰), što bi govorilo u prilog barem njegovoj čestoj odsutnosti iz Splita u budućem vremenu, štetnoj po splitske crkvene prilike.

Želimo u ovom kontekstu istaknuti kako su ondašnje prilike u ugarskoj i hrvatskoj crkvenoj hijerarhiji – usprkos nestanku dvojice ključnih nositelja ovoga, u mnogočemu megalomanskog plana – ipak za nj bile povoljne: mongolska invazija 1241. – 1242., iako je skrhalo ambicije ove dvojice moćnih protagonista (a jednog i poslala u smrt!), otvorila je ujedno put – iz jednog posve neočekivanog kuta – posljednjoj mogućnosti da biskup Stjepan II. ostvari svoje nakane. Naime, u trenutku Guncelove smrti i izbora novog nadbiskupa, u Ugarskoj ne postoje metropoliti! Oba ugarska metropolita, kaločki i ostrogonski nadbiskup, poginuli su u bitci na Šaju još u travnju 1241. Obje će prvosvećeničke stolice ostati nepopunjene i tijekom iduće godine (u proljeće 1242., kada kralj boravi kod Splita, u njegovoj se pratnji nalaze tek crkvena lica *predložena* za te položaje),⁷¹ što stvara vakuum vrlo pogodan za posljednji pokušaj izvođenja već gotovo propaloga plana, jedinstven historijski trenutak u kojemu se, uslijed kaosa nastalog u svim dimenzijama života provalom Tatara, moglo iskoristiti nepopunjenost ugarskih metropolitanskih funkcija za cilj izuzimanja značajnog dijela teritorija ispod njihove jurisdikcije.

Povijesne silnice nisu, međutim, u nadolazećim godinama bile povoljno složene za ambicije biskupa Stjepana: on iz Zagreba, sada kao *archielectus Spalatensis*, traži previšnju potvrdu za svoj izbor od Svete Stolice, koju je prisiljen dugo čekati. Toma uzrok tom odugovlačenju nalazi u dvogodišnjoj nepopunjenosti papinske stolice nakon smrti Grgura IX., što ne odgovara povijesnoj istini. Konklava koja je uslijedila nakon smrti Grgura IX. trajala je, istina, više od dva mjeseca, tijekom kojih desetorica nesložnih kardinala (preostala dvojica su, vidjeli smo, bili u zatočeništvu Fridrika II.) nisu bili u stanju iz-

67 Toma izvještava o Kolomanovoj sahrani u dominikanskom samostanu u Čazmi, »u skrovitom mauzoleju« – *latenti mausoleo infossus*, što su nedavno potvrdila najnovija istraživanja; crkva je imala biti monumentalni mauzolej kraljeva brata. Usp. HS c. XXXVII, p. 243, bilj. 10. Saloma, udovica hercega Kolomana (koja je trebala povezati dvije kraljevske kuće Arpadovića i Pjastovića), nakon muževljeve pogibije vratila se u Poljsku, gdje je, slijedeći primjer sv. Klare, osnovala samostan redovnica. Nakon njezine smrti (1268.) veoma je rano razvijen njen kult, a 1672. je kanonizirana.

68 Budak, 2004, 153 – 156, upozorava na Stjepanovu ulogu u aferi oko otuđenja jednog dragog kamena, registriranu u Smičiklasovom *Diplomatičkom zborniku*.

69 Budak, 2004, 153.

70 HS c. XL, p. 256.

71 HS c. XXXVIII, p. 244, 246. Usp. i popratne note br. 5 i 6. Riječ je o vaćkom biskupu Stjepanu i o Benediktu, prepoštu Stolnog Biograda.

glasati potrebnu dvotrećinsku većinu. Tek nakon smrti engleskog kardinala, u uvjetima neopisivih ljetnih vrućina te godine, došlo je do konsenzusa. Krajem listopada 1241. kardinali su izabrali ostarjelog Milaneza, kardinala Goffreda da Castiglione, koji će kao Celestin IV. upravljati Crkvom tek 15 dana. Pregovori s Fridrikom II. oko oslobađanja dvojice preostalih izbornika odgodili su iduće konklave za 18 mjeseci; u međuvremenu su kardinali pred carem pobjegli u Anagni, gdje je koncem lipnja 1243. za vrhovnog svećenika izabran Sinibaldo Fieschi, nekadašnji namjesnik Ankonitanske marke, koji će uzeti ime Inocent IV. (1243. – 1254.).

Arhidakon, iz nepoznatog razloga, prešućuje kratkovjekog Celestina IV., dopuštajući dugačak hijat između smrti Grgura IX. u kolovozu 1241. i ustoličenja Inocenta IV. u lipnju 1243. Stoga je posve nejasno kojem je to papi biskup Stjepan mogao poslati molbu za potvrdu svojeg izbora za splitskog nadbiskupa ljeti 1242., budući da je to čitava godina sedisvakancije. Očit je nesklad između Tomina pisanja i stvarnog stanja stvari: »Vrativši se u Zagreb, poslao je poruku Rimskoj stolici tražeći pristanak o prijedlogu za svoj izbor. Ali tada je umro papa Grgur, dobre uspomene, i došlo je do nesuglasica između kardinala tako, da se izbor vrhovnoga svećenika oduljio gotovo dvije godine. Stoga je pitanje izbora toga biskupa cijelo to vrijeme ostalo neodlučenok.«⁷² Prema ovome bi proizlazilo kako je Stjepan već od Grgura IX. zatražio svoju potvrdu, pa zatim bio spriječen papinom smrću, iako ostatak Arhidakonova teksta, kao i ina vrela, nedvojbeno svjedoče o Grgurovoj smrti još u kolovozu 1241. i o Guncelovoj smrti negdje između svibnja i rujna 1242. (vidi *supra*), dakle u razdoblju sedisvakancije Svete Stolice. Zaključujemo kako je Stjepan, naravno, potvrdu mogao zatražiti isključivo nakon Guncelove smrti, jedino od Inocenta IV., dakle negdje od ljeta 1243., a nikako prije toga. Stoga razdoblje od Stjepanova izbora do traženja

potvrde možemo svesti na nepunih godinu dana, tijekom kojih je Stjepan u listinama doista i zabilježen kao *archielectus Spalatensis*.⁷³ Vjerodostojnije je kasnije Arhidakonovo tumačenje, kada se u naraciji vraća Stjepanu (nakon ekskursâ o izboru sustipanskog opata, zauzeću Zadra i sukobu s Trogiranima, događajima koji su obilježili splitske prilike u 1242. i 1243. godini, za naslovnog nadbiskupovanja odsutnoga Stjepana): »U to je vrijeme već spomenuti zagrebački biskup, poslavši izvještaj Rimskoj stolici, nastojao postići pristanak za svoj izbor uz neke uvjete koje nije htio prihvatiti gospodin Inocent, uzdignut na sam vrh Apostolske stolice. Zbog toga je navedeni biskup poslao poruku u Split da odustaje od predloženoga izbora ostavljajući im slobodu da izaberu drugu osobu.«⁷⁴ Kronologija je ovdje posve čvrsto koroborirana, budući da se Stjepan kao izabrani nadbiskup u aktima posljednji put spominje 13. studenoga, a iz Tominog je teksta neprijeporno kako se izboru novog nadbiskupa pristupilo 7. siječnja 1244. Stjepanovo pregovaranje s Inocentom IV. i posljedično odreknuće od prava na splitski nadbiskupski naslov treba, smatramo, datirati u kasnu jesen ili zimu 1243., najvjerojatnije u studeni ili prosinac, iako ostavljamo otvorenom mogućnost produljene korespondencije, koja je mogla započeti najranije u srpnju (Inocent IV. je posvećen 28. lipnja).

Preostaje pitanje o kakvim je uvjetima, neprihvatljivim papi, ovdje bila riječ. U dosadašnjim se interpretacijama posvećenima tom problemu oprezno iznosila pretpostavka o otporu tom planu dvojice ugarskih metropolita, koji su sada, nakon smrti moćnoga Kolomana i smjene na papinskoj stolici, mogli relativno lako zaobići prepreke zadržavanju doprijašnje ugarsko-hrvatske crkvene organizacije.⁷⁵ Pretpostavljalo bi se, da-

73 CD IV, 155, 183, 196, 205.

74 HS c. XLIV, p. 274: *His namque temporibus predictus Zagrabiensis episcopus missa relatione ad Romanam sedem nitebatur obtinere sue postulationis assensum cum quibusdam conditionibus, quas admittere noluit dominus Innocentius, nuper ad summe sedis apostolice apicem sublimatus. Quam ob rem dictus episcopus misit Spaletum et renunciauit postulationi de se facte dans licentiam de persona alia providendi.*

75 Budak, 1983.; Matijević-Sokol, 2002., 217; Katičić, 2003, 362 – 363; Budak, 2004, 156; Kovačić, 2004, 58 – 59.

72 HS c. XL, p. 256: *Regressus autem Zagrabiam, misit ad Romanam sedem pro sue postulationis expetendo assensu. Sed tunc temporis mortuo bene memorie Gregorio papa, facta est dissensio inter cardinales ita, ut subrogatio summi pontificis foret ferme biennio protellata. Sic ergo causa electionis ipsius episcopi toto illo tempore indeterminata permansit.*

kle, da je Stjepan II. novoga papu podsjetio na stari prijedlog podnesen njegovom prethodniku Grguru IX., tražeći uz potvrdu svog novog položaja i izuzimanje nove splitsko-zagrebačke crkve iz okvira ugarske crkve, što Inocent IV., suočen sa posve novom političkom situacijom, čini se, nije prihvatio. Ovu interpretaciju smatramo posve izvjesnom, uz dodatak da je prilika za rješenje koje bi išlo u prilog zagrebačkom biskupu nepovratno propuštena, vjerujemo, i konsolidacijom ugarskih metropolija (pod njihovim novoustoličenim prelatima) do koje je došlo u razdoblju između odlaska Tatara i konca 1243. godine, a koje se, na Stjepanovu nesreću, podudaralo sa sedisvakancijom u Vatikanu.

Na taj način Stjepanu II., koji je smrću Kolomana bio lišen i obećanog slavonskog herceštva, nije preostalo ništa drugo doli da se odrekne svojih ambicija i posveti obnovi vlastite biskupije, jako pogođene prolaskom mongolske vojske. Da mu je ugled i utjecaj u Kuriji ostao neokrnjen, svjedoči privilegij Inocenta IV. iz 1245., kojim papa zabranjuje da itko izopći zagrebačkoga biskupa bez eksplicitnog papinskog naloga.⁷⁶ Prema nekima, upravo je idući splitski nadbiskup Hugrin – koji je imao nesreću da palij primi jedanaest dana prije svoje smrti – bio nećak Stjepana II.⁷⁷ Ne ulazeći u to da li je Hugrin bio nećak Stjepana, ili, kako Toma navodi, nastradalog kaločkog nadbiskupa Huginra,⁷⁸ istaknuli bismo njegovu neprijepornu raniju službu čazmanskog prepošta, kao refleks nesumnjivo bliskih veza sa slavonskom i ugarskom crkvenom hijerarhijom. Izabran radi dodvoravanja kralju u hektičnom razdoblju rata protiv Trogira, produžene sedisvakancije (nijedan nadbiskup, podsjetimo, nije potvrđen još od Guncelove smrti 1242.) i samog Arhidakonovog izbora za nadbiskupa, blokiranog od laika, Hugrin kao »kraljev čovjek« nije pobrao simpatije u kronici svog suparnika. Ipak mu Toma priznaje visoku naobrazbu i upućenost u Sveto pismo, budući da je nakon studija teologije u Parizu u Split došao opremljen »cijelim korpusom Biblije s komentarima i glosama«. Još jedan knez-nadbiskup, više svjetovnjak i *curialis* nego

Božji čovjek, moćan protagonist svoga vremena, Hugrin se u mnogočemu poklapa s profilom Stjepana II., što je već zamijećeno.⁷⁹ Splitska će crkva pod njim i njegovim nasljednicima nastaviti svoj samostalan razvojni put.

IV. Zaključak

Od Stjepanovih nastojanja za obnovom zagrebačke biskupije, opustošene tatarskom provalom, izdvojiti ćemo gradnju kapele posvećene biskupovu imenjaku u neposrednoj blizini stolne crkve: kapelu sv. Stjepana Prvomučenika biskup daje podići nakon povratka iz Dalmacije, možda kao *ex voto*, »ostavivši svojim nasljednicima čast popravka srušene katedrale«. ⁸⁰ Prema mišljenju A. Deanovića, potkrijepljenu temeljitom stilskom analizom, ključnu ulogu u izvedbi ove strukture imali su dominikanci, koje je upravo Stjepan II. pozvao u Slavoniju, povjerivši im ujedno ranije izgradnju crkve u Čazmi (vidi *supra*).⁸¹

Preporod zagrebačke biskupije, prekinut tatarskom provalom, dovršen je posljednjih godina Stjepanova biskupovanja: zagrebački i čazmanski kaptol postaju pod njegovom upravom *loca credibilia*, a 1245. biskup daje sastaviti *Liber questionum et sententiarum*, namijenjen izobrazbi svećenstva. Po smrti 1247. sahranjen je u Čazmi, gdje se nalazio i mauzolej hercega Kolomana, što bi značenjski upućivalo na izvjesno poistovjećivanje, ali i na ukopno mjesto značajna ekskluziviteta. Našao je tako posljednje počivalište u gradu čiji je bio osnivač i velikodušan pokrovitelj.⁸²

*

Pokušavajući rekonstruirati – u mjeri u kojoj je to moguće – događajnu jezgru na poledini škrtih podataka koje o pokušaju ujedinjenja zagrebačke i splitske crkve donosi splitski kroničar Toma Arhidakon, kao i očuvana diplomatska vrela, utvrdili smo postojanje niza povijesno čvrsto utemeljenih repera koji bacaju novo svjetlo na ovu epizodu crkvene povijesti hrvatskih zemalja. Nalazeći im uzroke u posve specifičnim namjerama moćnih protagonista onoga vremena (pape, ca-

79 Katičić, 2003, 371.

80 Deanović, 1995, 13.

81 Deanović, 1995, 18.

82 Budak, 1983.

76 CD IV, 273.

77 Budak, 2004, 156.

78 HS c. XLV, p. 300.

ra, ugarskih dinasta, crkvenih premeta...), pokušali smo im ocrtnati jednu moguću razvojnu liniju, detektirajući usput postojanu isprepletenost htijenja u visokim političkim i crkvenim krugovima, zasebnim problemima autonomnih komunâ istočnog Jadrana i suočavanjima s katastrofom apokaliptičnih razmjera (Tatari). Pritom smo problem sagledali iz više perspektiva: interpretacijom narativnih vrela, poveznicama splitskih i zagrebačkih crkvenih prilika sa simptomima općeg stanja u hrvatsko-ugarskoj državi u svjetlu mongolske invazije 1241. – 1242., rekontekstualizacijom europskih zbivanja u nemirnom XIII. stoljeću i otvaranjem posve novog problemskog aspekta (višeznačnost uloge hercega Kolomana).

Mnoštvo »sivih zona« s kojima smo se susreli baratajući ovom problematikom ne ostavlja mjesta sumnji da ovaj rad ne teži ka konačnosti rješenja: sveobuhvatno istraživanje interdisciplinarnog tipa nismo za ovu priliku bili u stanju provesti, te apsolutno smatramo kako će pojedini elementi ovdje iznesene argumentacije u nekoj drugoj interpretaciji možda i izmaknuti punoj dokazivosti. Svejednako držimo ispunjenom zadaću koju smo sebi početno postavili – iscrpnu, monografsku obradu navedene problematike – ostavljajući po strani potencijalnu buduću obradu pojedinih segmenata koji su zaslužili temeljitije proučavanje. Pritom u obzir za daljnje istraživanje dolazi prije svega osoba hercega Kolomana, po svemu sudeći veoma kompleksne figure čija nesumnjiva važnost (osvjedočena u crkvenopolitičkoj, ekonomskoj, graditeljskoj i kulturnoj aktivnosti), čini se, nije još uvijek našla dostojan odraz u našoj medievističkoj historiografiji.⁸³ Zahvalnim predmetom istraživanja zacijelo će se pokazati i sâm proces fuzije dviju crkava, u čiju kompleksnu problematiku i elemente procedure valja još dublje zaći. *Ad futuram rei memoriam.*

Izvori i literatura

Ivo Babić, »Mit o podrijetlu u statutu grada Splita« u *Dioklecijan i Split*, Slobodna Dalmacija, Split, 2005, 181 – 221.

Ivan Basić, »Historijski Ivan Ravenjanin« u *Pro tempore*, 2/ 2005, 9 – 22.

Neven Budak, »Babonić, Stjepan« u *Hrvatski biografski leksikon*, sv. I., Jugoslavenski leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, Zagreb, 1983, 305 – 306.

Neven Budak, »Zagrebački biskup Stjepan II., suvremenik Tome Arhidakona« u *Toma Arhidakon i njegovo doba: zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 25. – 27. rujna 2000. godine u Splitu*, ur. M. Matijević-Sokol – O. Perić, Književni krug, Split, 2004, 153 – 158.

Frane Bulić, »Il sarcofago di Catterina e Margherita figlie di Bela IV. sopra il portale del Duomo di Spalato« u *Bullettino di archeologia e storia dalmata*, XXIX/ 1906, 27.

CD = *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, sv. I. – XVIII. Uredili T. Smičiklas (II. – XII.), M. Kostrenčić-E. Laszowski (XIII.), M. Kostrenčić (I., XIV. – XVI.), S. Gunjača (XVII.), D. Rendić Miočević (XVIII.), Zagreb, 1904. – 1990. *Dodaci. Supplementa Codicis diplomatici*, sv. I. – II. Uredili J. Barbarić-J. Marković (I. – II.), Zagreb, 1998., 2002.

Ana Deanović, *Biskupska kapela sv. Stjepana Prvomučenika u Zagrebu*, Institut za povijest umjetnosti, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1995.

Lelja Dobronić, »Stjepan II« u *Zagrebački biskupi i nadbiskupi*, Školska knjiga, Zagreb, 1995, 43 – 45.

HS = Toma Arhidakon, *Historia Salonitana: povijest salonitanskih i splitskih prvosvećenika*, (prevela s latinskog O. Perić), Književni krug, Split, 2003.

Illyricum sacrum = Illyrici sacri tomii I – VIII. Uredili D. Farlati (I. – V.), J. Coleti (VI. – VIII.), Apud Sebastianum Coleti, Venetiis, 1751. – 1819.

Hubert Jedin (ur.), *Velika povijest Crkve II/2. Od crkvenog zrelog srednjeg vijeka do predvečerja reformacije*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1993.

Radoslav Katičić, »Toma Arhidakon u njegovom djelu« u *Historia Salonitana: povijest salonitanskih i splitskih prvosvećenika*, Književni krug, Split, 2003, 329 – 431.

Nada Klaić, *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku*, Školska knjiga, Zagreb, 1976.

83 Među stranom literaturom ističemo nedavne iscrpne studije o Kolomanu slovačke povjesničarke N. Procházkove (1998., 2003.).

- Slavko Kovačić, »Toma Arhidakon, promicatelj crkvene obnove, i splitski nadbiskupi, osobito njegovi suvremenici« u *Toma Arhidakon i njegovo doba: zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 25. – 27. rujna 2000. godine u Splitu*, ur M. Matijević-Sokol – O. Perić, Književni krug, Split, 2004, 41 – 70.
- Adam Baltazar Krčelić, *Historiarum cathedralis ecclesiae Zagradiensis. Povijest stolne crkve zagrebačke* (preveo s latinskog Z. Šešelj), Institut za suvremenu povijest, Zagreb, 1994.
- Jacques Le Goff, *Srednjovekovna civilizacija zapadne Evrope*, Jugoslavija, Beograd, 1974.
- Mirjana Matijević-Sokol, *Toma Arhidakon i njegovo djelo. Rano doba hrvatske povijesti*, Naklada Slap, Jastrebarsko, 2002.
- Grga Novak, *Povijest Splita*, sv. I. – IV., Čakavski sabor, Split, 1978.
- Nataša Procházková, »Postavenie haličského kráľa a slavónskeho kniežaťa Kolomana z rodu Arpádovcov v uhorskej vnútornej a zahraničnej politike v prvej polovici 13. storočia«, u *Medea – Studia mediaevalia et antiqua II*, Bratislava, 1998. – URL: http://www.geocities.com/zbornik_medea/medeaII/koloman.html, 18. 07. 2005. (Summary: *King of Galitia and Duke of Slavonia – Colomanus of the Arpadian dynasty – in the 1st half of XIIIth century*).
- Nataša Procházková, »Koloman Haličský na Spiši pred rokom 1241«, u *Terra Scepusiensis. Stan badaři nad dziejami Spiszu*. Red. R. Gładkiewicz, M. Homza, Polsko-Słowacka Komisja Nauk Humanistycznych, Levoča – Wrocław, 2003. – URL: <http://scepus.org/ts03s2a1.html>, 18. 07. 2005. (Summary: *Koloman of Galicia in Scepusia before 1241*).
- Tomislav Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje: Prostor, ljudi, ideje*, Školska knjiga, Zagreb, 1997.
- Josip Ante Soldo, »Provala Tatara u Hrvatsku« u *Historijski zbornik*, XXI – XXII/ 1968 – 1969, 371 – 388.
- Ferdo Šišić, *Pregled povijesti hrvatskoga naroda*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1975.
- Ivan Krstitelj Tkalčić, »Prieporod Biskupije zagrebačke u XIII. vieku« u *Rad JAZU* 41, Zagreb, 1877, 122 – 153.
- Dejan Zadro, »Katarsko-dualistički pokret' na istočnoj obali Jadrana i heretička Bosna« u *Pro tempore*, 2 (2)/ 2005, 23 – 33.

On the attempted merging of the Churches of Zagreb and Split in the 13th century

Summary

In the context of the study of medieval Croatian and Dalmatian church history, the backbone of which was the great eastern Adriatic metropolis, the »Church of Split, once of Salona«, an attempt at a merging of the Churches of Zagreb and Split caught the eye of historiography at the time of the first syntheses (Farlati, Krčelić). This phenomenon did not raise too much attention in more recent historiography and was therefore relatively ignored (the event being possibly concealed in the wake of research involving other contemporary phenomena – like the Mongolian invasion and the rebuilding of the kingdom, along with the social, political and legal implications they carried). An analysis of this process and its complex background events allows for an insight into the interwoven fabric that are the institutions of the Hungarian-Croatian state of the 13th century.

The primary source is the work of Split chronicler Thomas Arhidakon (1200 – 1268), the *Historia Salonitanorum atque Spalatinorum pontificum*, which in segments relevant to this problematic proves to be a reliable and believable source – seeing as the author personally witnessed the events described. Thomas' information is supplemented from the following sources: collected diplomatic acts and modern analytical work, along with some non-narrative works (on construction and monument heritage) from the 3rd and 4th decades of the 13th century.

These sources allow us an insight into (and the reconstruction of) the events on the Zagreb-Split relation at the dawn of the Mongol invasion of 1241. These events uncover the formative roles of *herceg* and Galician king Coloman (1208 – 1241), and of the bishop of Zagreb, Stephen II (†1247), in their efforts towards a stronger spiritual and secular integration of Croatian lands – as shown by the attempted merging of the church provinces of Zagreb and Split. The causes and distinctive features of such a development are sought, as well as their calculated long-term effects. This is preceded by a short history of the Church of Split, with a highlight of the processes that led to its crisis in the 13th century.

The work of the main characters in this planned merging is placed in a wider context of social and political events in contemporary Europe, while presenting an opinion on the possible interactions of Pope Gregory IX and *herceg* Coloman as the foundations to a planned action, all in the light of surviving documents. The evolution of the bishopric of Zagreb and the archbishopric of Split and the central-European strives of *herceg* Coloman (followed by his correspondence with the Pope in the context of the wars in Bosnia) is analysed, while carefully following the inclinations towards a fulfilment of an – realistically speaking perhaps impossible – unification even after the disappearance of the two most important protagonists and after the destruction caused by the Mongol invasion.

Key words: Dalmatia, Christianity, the Arpad dynasty, church union, Thomas Arhidakon, the Middle Ages

PRO TEMPORE

časopis studenata povijesti

Zagreb, 2005.

PRO TEMPORE

Časopis studenata povijesti
godina III., broj 3, Zagreb, siječanj 2006.

Glavna i odgovorna urednica
Maja Crnjac

Uredništvo
Ivan Basić, Maja Crnjac, Goran Miljan, Tin Pongrac, Jasmina Skočilić

Grafički urednik
Robert Borenić

Lektura i korektura
Jasna Šarić, Maja Crnjac

Prijevodni sažetaka na engleski jezik
Branimir Bekavac

Izdavač
ISHA Zagreb - Klub studenata povijesti

Tisak
Profil International

Naklada
500 primjeraka

Izdanje časopisa ostvareno je uz novčanu potporu Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i izdavačke kuće Profil International. Klub i uredništvo ovim putem im se zahvaljuje.

Adresa uredništva: ISHA Zagreb - Klub studenata povijesti, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu,
Ivana Lučića 3, 10 000 Zagreb
E-mail: isha-zg@net.hr

Srdačno zahvaljujemo izdavačkoj kući Profil International na susretljivosti i financijskoj potpori u tiskanju ovoga broja.